

Caert Thresoor

Kaartscheepjes
op Amsterdamse
plattegronden

Het zestiende-eeuwse
landschap op Pieter
Pourbus' geschilderde
kaart van de omgeving
van Brugge

Geheimhouding bij de
VOC? De dubbele
petten van Blaeu en
Van Keulen

2019-1 **38**

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- 3 Anton Wegman
Kaartscheepjes : Amsterdamse plattegronden als maritiem-historische bron
- 9 Jan Trachet
Grandioos Grensgeval : Nieuw onderzoek naar het zestiende-eeuwse landschap op Pieter Pourbus' geschilderde kaart van het Brugse Vrije
- 14 Martijn Storms
Geheimhouding bij de VOC? De dubbele petten van Blaeu en Van Keulen
- 26 Kaartencollecties in Nederland
- 29 Besprekingen
- 30 Varia Cartographica
- 34 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenes Stichting

Redactie

Gijs Boink, dr Kees van Grootheest, Ron Guleij, Capt. Hans Kok, dr Ferjan Ormeling, drs Ester Smit, drs Martijn Storms, Erik Walsmit
Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Internet

www.caert-thresoor.nl (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat

G.G.J. Boink, p/a Nationaal Archief, Postbus 90520, 2509 LM Den Haag
E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting

Secr.: E. Heere, Glenn Millerpad 12, 3543 GE Utrecht

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 30,00
België € 32,00; Europa (zonder België) € 38,00; buiten Europa € 42,00
Losse nummers € 8,00

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving. Overige landen via Paypal
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

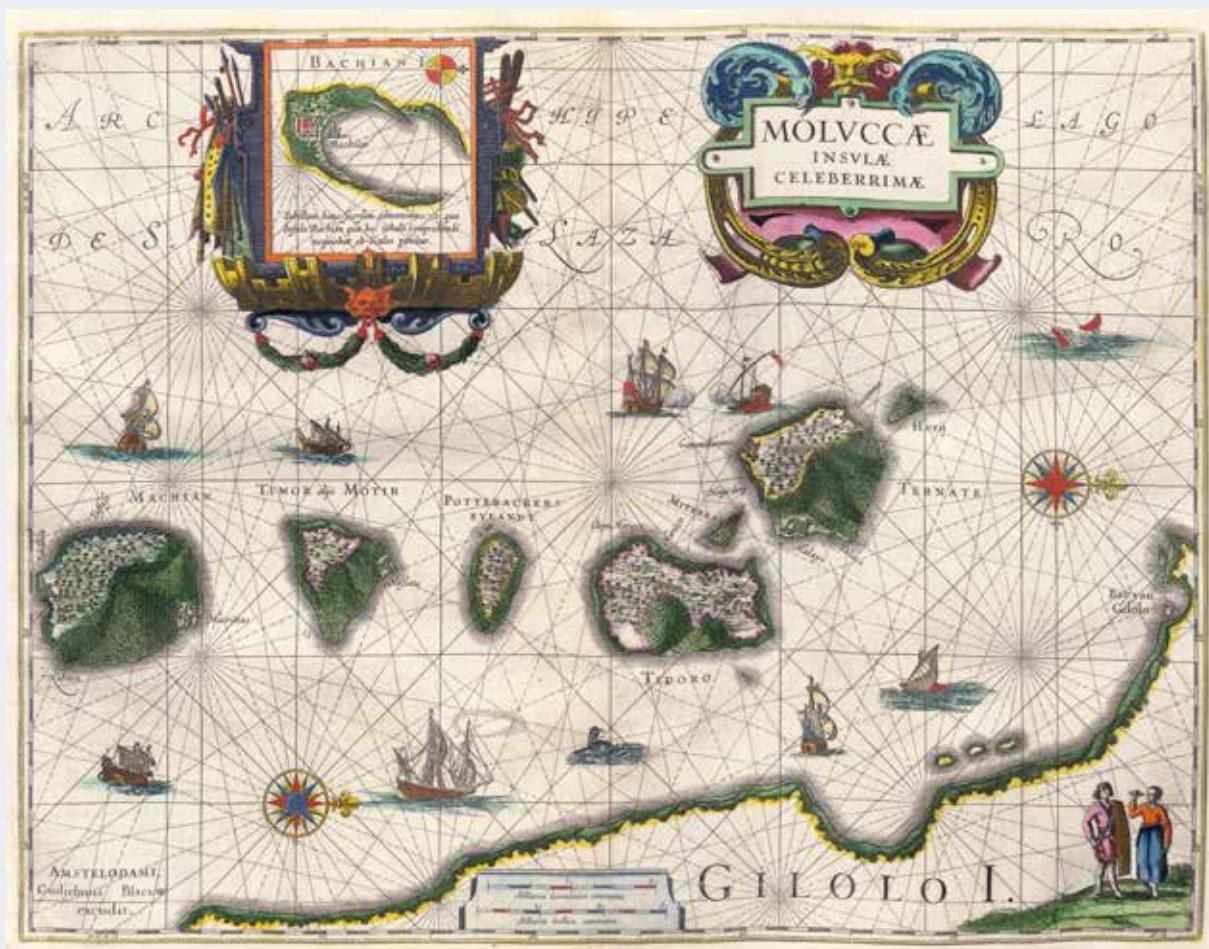
Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Afbeelding omslag:

Detail van een kaart van de Molukken door Willem Jansz. Blaeu, *Moluccae Insulae Celeberrimae*, 1630 (Universitaire Bibliotheek Leiden, COLLBN Atlas 1: 9).

Drie beroemde kaarten van Amsterdam uit de zestiende en de zeventiende eeuw zijn voor historisch onderzoek een rijke bron. Historisch geografen, kunsthistorici en stads-geschiedschrijvers gebruiken regelmatig de werken van Cornelis Anthonisz. (1544), Pieter Bast (1597) en Balthasar Florisz. van Berckenrode (1625) om hun opvattingen te onderbouwen en te illustreren. Maritieme geschiedschrijvers maken er echter maar zelden gebruik van en dat is jammer, want ook op het gebied van de scheepvaarthistorie in de ruimste zin, zijn het goudmijnen.*

Om deze stelling te onderbouwen neem ik vanuit het maritieme perspectief deze drie Amsterdamse plattegronden onder de loep. De keuze om mij tot deze kaarten te beperken is door twee belangrijke redenen ingegeven. De eerste is inhoudelijk van aard. Amsterdam ontwikkelt zich snel in deze periode en de zee- en binnenvaart spelen daarin een sleutelrol.

De drie kartografen maken deze ontwikkelingen goed zichtbaar. Ze beelden schepen, werven en havens af met grote nauwkeurigheid en kennis van zaken. De tweede reden komt voort uit de hoge kwaliteit van deze drie kaarten. Alle drie zijn ze uitzonderlijk gedetailleerd, en zeldzame hoogtepunten in de kartografie. Vooral Van Berckenrode bereikte een kwaliteit in zijn detaillering die nadien niet meer gehaald is. De maritieme infrastructuur van Amsterdam, zo fraai zicht-

A.M. Wegman verwierf in 2007 het Warnsinck Fellowship van het Scheepvaartmuseum in Amsterdam voor een onderzoek naar afbeeldingen schepjes op kaarten. Sinds die tijd is hij parttime als onderzoeker verbonden aan de afdeling collecties van het museum. Hij publiceert regelmatig over maritieme- en watersportgeschiedenis.

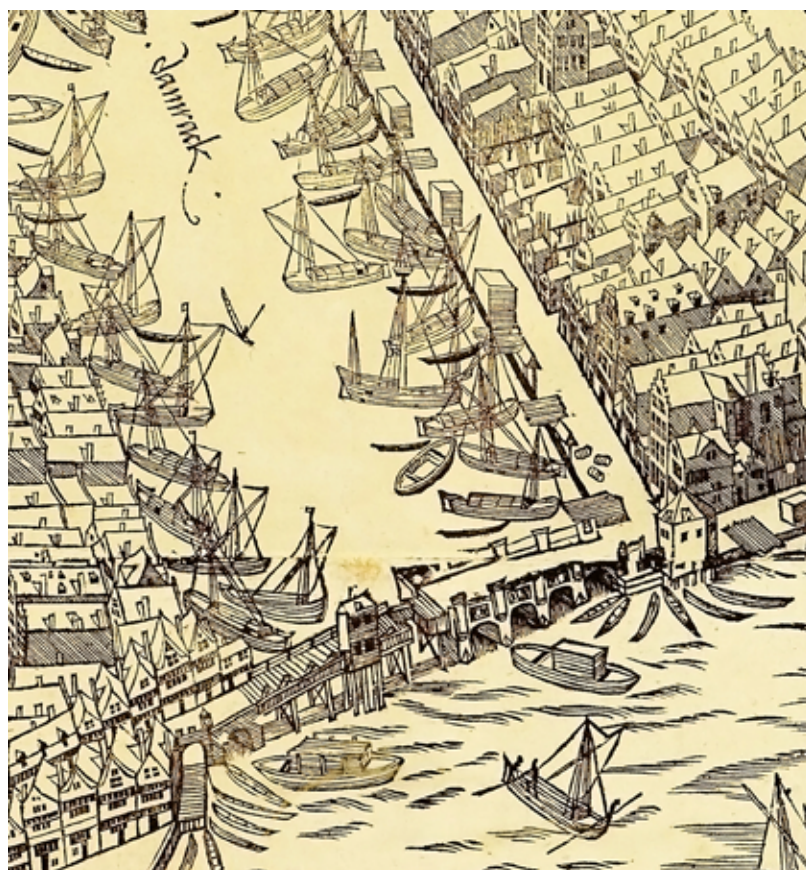

baar op deze kaarten, is bepalend geweest voor de ontwikkeling van de stad. Stads-archeoloog Jerzy Gawronski noemt Amsterdam in de vroegmoderne periode een maritiem cultuurlandschap: "Het begrip maritiem cultuurlandschap staat voor een ruimtelijk perspectief van sociale, economische, culturele en technologische processen die samenhangen met het gebruik van water. Praktisch geografisch gezien ligt het accent hierbij op de scheepvaart en op concrete zaken als schepen, havens en vestigingen aan het water."¹

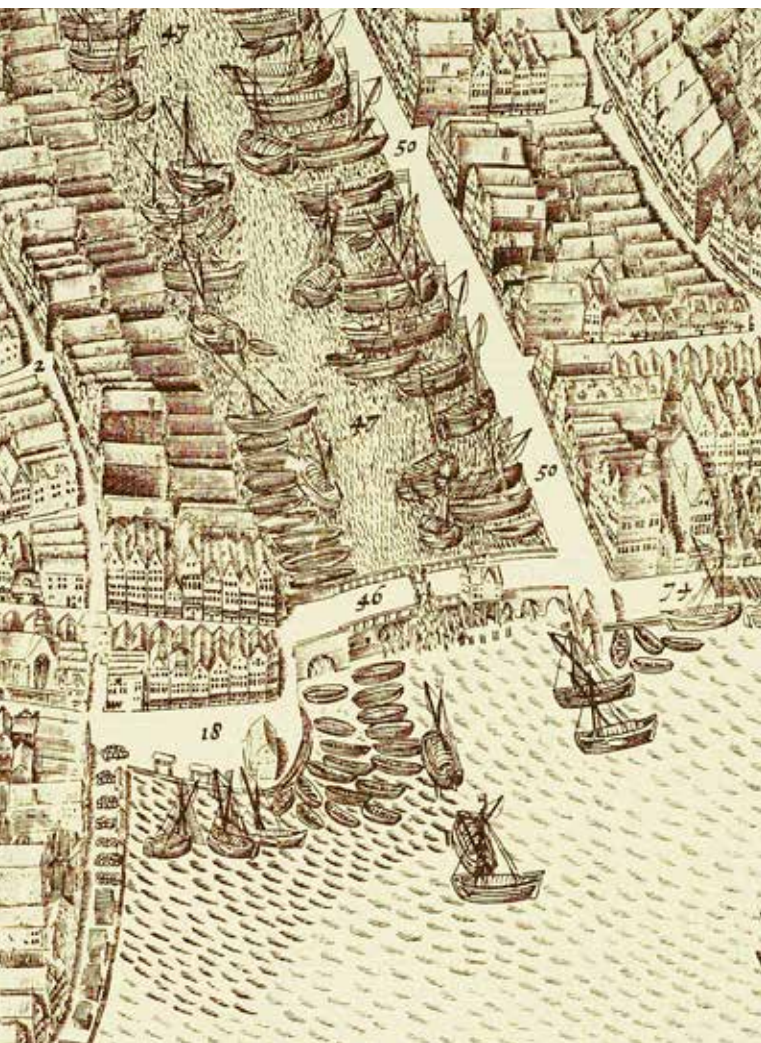
Amsterdam verandert zichtbaar op de gekozen kaarten van een laatmiddeleeuwse haven met één binnenhaven en waarvoor zeeschepen schijnbaar willekeurig een ankerplek vonden, in een handelsmetropool met de drukste haven van Europa, waar weinig of niets aan het toeval werd overgelaten. In acht decennia groeit de haven uit tot een goed georganiseerde rede op het IJ, met ruimte voor honderden grote schepen. De binnenhaven in 1544, het Damrak, zou worden aangevuld met een groot aantal

Kaartscheepjes

Amsterdamse plattegronden als maritiem-historische bron

1. Het Damrak, detail uit de vogelvluchtk kaart van Amsterdam van Cornelis Anthonisz. uit 1544. De Nieuwe Brug markeert de grens tussen het open water van het IJ en de binnenvaart van het Damrak. In 1544 is het rond dit belangrijke maritieme knooppunt al een drukte van belang. De brug heeft een oorgat, een voorziening in de vorm van een klep over een smalle doorgang, waardoor schepen met staande mast konden passeren. Vlotschepen beladen met hout onderhouden de verbinding tussen de schepen op de rede en de stad. Roeischuiten, ook wel steigerschuiten genoemd, zorgen voor het personenvervoer tussen wal en schip en vice versa. Deze 'watertaxi's' lagen links en rechts van de brug.

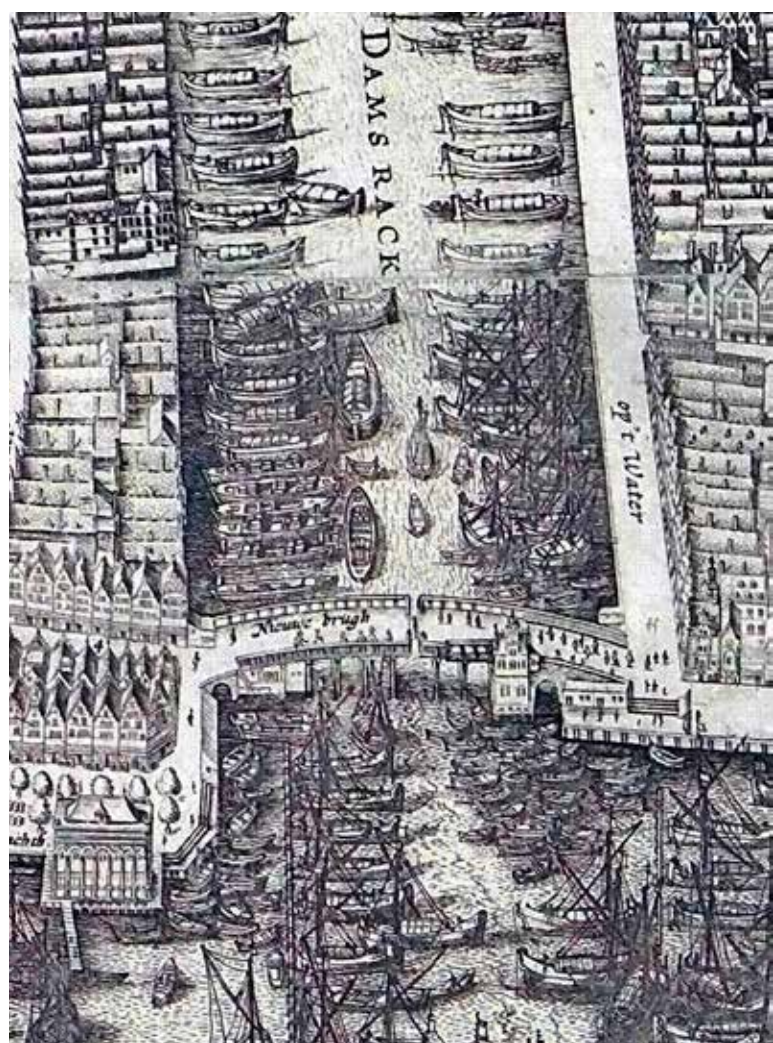
2. Het Damrak, detail uit de plattegrond van Amsterdam van Pieter Bast, 1597. De organisatie is ten opzichte van 1544 zichtbaar verbeterd in het Damrak, waardoor er meer schepen van deze haven gebruik kunnen maken. Aan de oostzijde (links) zien we lege vlotschuiten klaarliggen. Ten noorden van de brug, aan de onderkant van de afbeelding, liggen enkele grote binnenvaartschepen voor anker, wellicht geloste schepen die verplicht waren het Damrak meteen te verlaten, om ruimte te maken voor nieuwe schepen, of schepen die op hun beurt wachtten om binnen te mogen. Een speciaal voor het Damrak aangestelde havenmeester hield streng toezicht op de goede gang van zaken.

kaaien, waar kust- en binnenvaart over vaste afmeerplekken konden beschikken, al naar gelang de aard van de aangeleverde vracht of de bestemming van het betreffende veer. De eenvoudige scheepswerfjes in de Lastage, prachtig weergegeven door Cornelis Anthonisz., zouden in het laatste kwart van de zestiende eeuw verdwijnen en plaatsmaken voor een industrieel complex van gespecialiseerde werven en onderhoudsbedrijven op daartoe kunstmatig aangelegde eilanden ten oosten en ten westen van de stad.²

1544 late Middeleeuwen

Amsterdam beschikte rond 1540 over de grootste, welvarendste en best ge-

outilleerde haven van de Noordelijke Nederlanden, vooral gericht op de handel met Noord- en Noordoost-Europa.³ Op de rede voor Amsterdam zien we in 1544 een op het oog willekeurige manier van ankeren. Buiten de dubbele palenrij lagen voornamelijk koopvaarders en enkele oorlogschepen. Bij een aantal van deze vaartuigen is te zien dat er twee ankertrossen vóór werden gevoerd, in combinatie met een of twee trossen achter (zie afbeelding 4). Consequent is deze methode niet weergegeven door Cornelis Anthonisz., want een groot oorlogschip met vier masten en het stadswapen op een vrolijk wapperende lange wimpel, ligt slechts aan één

3. Het Damrak, detail uit de plattegrond van Amsterdam van Balthasar Florisz. van Berckenrode, 1625. Amsterdam is in 1625 de *main port* van Europa. Dit hele kaartfragment roept associaties op van drukte en nijverheid. Grote binnenvaartschepen en lichters domineren het beeld. Beurtschepen naar allerlei havens in het Zuiderzeegebied en het noordoostelijke deel van de Republiek vertrokken vanuit het Damrak. Korenluchters aan de oostzijde, linksboven, fungeerden vaak als drijvende pakhuizen.

boeganker, met het achterschip recht in de wind, een situatie die feitelijk onmogelijk is. Een kleine slordigheid die we de kaartenmaker moeten vergeven, omdat hij meestal goed op de hoogte lijkt te zijn van de zeilvaart. Niet voor niets is hij de maker van de beroemde oudste Nederlandse zeemansgids *Onderwijsinghe vander zee om stuurmanschap te leeren*.⁴ Kleinere schepen en kustvaarders vinden we in 1544 terug aan de binnenkant van de palen. Bijzonder is de plek waar op de kaart twee zogenaamde waterschepen liggen. Dit waren forse, circa zestien meter lange visserschepen en ventjagers (vistransportschepen), die bij uitstek geschikt waren voor de Zuiderzee.⁵

Ze zijn herkenbaar aan achter de romp uitstekende bommen die tijdens het vissen het net boven de zeebodem open moesten houden.⁶ Deze waterschepen lagen buiten de palen, tegenover de landtong van de Vollenwijk op stroom, immers eb en vloed hadden vrij spel. Een voor de hand liggende verklaring voor deze ankerplek kan zijn dat ze daar profiteren van de sterke stroming van het water in de buitenbocht, juist waar het IJ op zijn smalst was, om zo de levende vis in hun bunnen van voldoende vers en dus zuurstofrijk water te voorzien.

Pontanus beschrijft deze eigenschap van waterschepen fraai: "Deze hebben eenen breeden ende platten buyck; int midden van den bodem int viercandt onderscheyden met seer vele ronde gaetkens doorboort, waerinne de gevangen visschen als in eenen vijver ghehouden werden."⁷ Hun ligplaats is dichtbij de Haringpakkerstoren, al vroeg in de zestiende eeuw de plek waar haring in vaten werd verpakt en gezouten voor de export. Wellicht bestaat er een samenhang tussen deze gunstige ankerplaats en de haringverwerking daar zo dichtbij (zie afbeelding 5).

Opmerkelijk zijn de vele geroeide vaartuigjes die de verbinding onderhouden tussen de geankerde schepen en de stad. Links en rechts van de Nieuwe Brug vinden we plaatsen waar deze 'watertaxi's' hun passagiers aan land zetten of nieuwe klanten oppikken. Ook de vlotschuiten die lading van de schepen op het IJ halen, zien we bij Cornelis Anthonisz. met

5. De toren op dit kaartfragment uit 1544 is de Heilige Kruisstoren, na 1578 bekend als de Haringpakkerstoren. De kade naast de toren is in gebruik als haringpakkerij, de haringhandel was van groot belang in de Amsterdamse handel met het Oostzeegebied. De twee schepen rechtsonder zijn waterschepen die de verse vis aanleverden. Ze zijn herkenbaar aan de achter de romp uitstekende visbomen die de netten open hielden.

4. Geankerde koopvaarders op het IJ zijn door Anthonisz. met oog voor detail weergegeven. Er zijn geen twee schepen gelijk. De kunstenaar paste geen sjabloon toe, zoals veel latere kaartenmakers gemakshalve wel deden. Als bron voor scheepstypologie is de kaart daarom buitengewoon interessant.

allerlei vracht beladen, terwijl ze op het relatief diepe deel van het IJ buiten de palen geboomd worden. Afmeren, het aan de wal vastmaken van een vaartuig, kon alleen in het Damrak, de oude binnenhaven van de stad. De schepen daar werden per soort lading of bestemming van elkaar gescheiden.⁸ Houtstapels zien we op verschillende plekken in de stad, de zogenaamde houttuinen, en altijd aan het water.

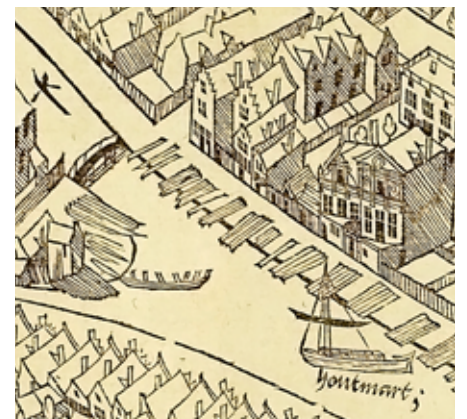
Interessant is de Deventer Houtmarkt, (Nieuwezijs Voorburgwal) waar aan de overkant blijkbaar ook in gebruikt hout van gesloopte schepen wordt gehandeld. Hout is een importproduct en is vooral bestemd voor eigen gebruik, slechts een klein percentage wordt doorgevoerd.⁹

Van de Schreierstoren tot voorbij de Montelbaanstoren zijn achter een enkele rij palen een aantal koopvaardisschepen afgebeeld in de Waal tegenover de Lastage. Dit is de winterhaven, die schepen herbergt tijdens de stormachtige winter, wanneer er niet over zee gehandeld wordt. Ook de Nieuwe Gracht (tegenwoordig de Oude Schans), oorspronkelijk een verdedigingsgracht, is als winterhaven in gebruik, maar ook wordt er onderhoud aan schepen gepleegd. In de stadsrekeningen is terug te vinden dat er bijvoorbeeld in 1549 door 64 schepen liggeld werd betaald en dat de meerderheid van deze schepen afkomstig is uit andere havens dan Amsterdam, voornamelijk die rond de Zuiderzee.¹⁰

1597 De overgang

Pontanus beschrijft de aankomst van een vloot van 640 schepen uit de Oostzee in de maand mei 1599, een bijna onvoorstelbaar aantal.¹¹ Het is dan ook niet voor

niets dat de organisatiegraad in de havens en op het IJ sterk is verhoogd, zoals zichtbaar op de kaart van Pieter Bast uit 1597. Hij toont ons een geordende rij koopvaarders boord aan boord, die met hun spiegels naar de palen liggen. Bast geeft niet bij alle schepen ankertrossen aan, maar het lijkt er op dat slechts het bakboord anker voor wordt gebruikt, wat een logische optie is gezien de ook toen overheersende zuidwestenwind. Zonder twijfel voerden deze schepen ook een anker achter, omdat zij anders tegen elkaar zouden stoten, maar dit is niet weergegeven. Alle schepen voor de palen liggen met hun boeg richting open water. Ook in 1597 zijn de roeischuitjes actief tussen de geankerde en zeilende schepen op het IJ. De Waal is volledig ingericht als winterhaven en goed gevuld met schepen waarvan de ra's zijn afgenomen om windvang en slijtage te verminderen. Opmerkelijk is dat zij allemaal met hun boeg richting de palen lagen. De enige verklaring die daarvoor gegeven kan worden is dat de kwetsbare boegsprietten zo minder risico liepen om beschadigd te raken. Hoe de schepen zijn vastgelegd wordt helaas niet aangegeven. De kleinere zeeschepen en kustvaarders hebben een plek aan de binnenkant van de palen die op zeven plaatsen van openingen voorzien zijn, en die tijdens de nacht met bommen worden afgesloten. Binnenvaarders vinden in 1597 niet alleen een plek in het Damrak, maar ook langs de kaden tussen de Hoofdbrug bij de Schreierstoren en de Nieuwmarkt ligt het goed vol. De bruggen in het Damrak

6. Op de Houtmarkt, of Deventer Houtmarkt (de huidige Nieuwezijs Voorburgwal ter hoogte van de Postzegelmarkt) konden kopers in 1544 terecht voor nieuw hout, maar ook oude schepen werden er gerecycled, getuige het half gesloopte schip links van het midden. Het houtwerfje waar het wrak ligt heeft gebruikt hout in verschillende formaten in de aanbieding.

7. Op de kaart van Pieter Bast uit 1597 zijn zo goed als alle binnenvaartschepen uitgerust met zijzwaarden, een belangrijke innovatie uit het laatste kwart van de zestiende eeuw.

en de Hoofdbrug zijn voorzien van oorganen, kleppen die het mogelijk maken om met staande mast de brug te passeren. Dat dit met het nodige trekken en duwen gepaard gaat om schepen recht voor de opening te krijgen en te houden, bewijst

het bijzonder grote aantal ijzeren bootshaken dat bij de aanleg van de Noord-Zuidlijn op de plaats van de Nieuwe Brug door onze stadsarcheologen is gevonden. Bij deze heikele manoeuvre, waarbij het schip tijdens de brugpassage in een rechte lijn moet varen, vaak geplaagd door een sterke zijwind en stroom ter plaatse, sneuvelde er blijkbaar nog al eens een haak, zeker bij de Nieuwe Brug die op de grens ligt van het open water van het IJ en de beschutting van het Damrak.¹² De binnenvaartschepen zijn bij Bast voorzien van zijzwaarden, een belangrijke innovatie die in betrekkelijk korte tijd tijdens het laatste kwart van de zestiende eeuw algemeen werd.¹³ Zijzwaarden zijn ook bij havenmanoeuvres een belangrijk hulpmiddel omdat de schepen met gestreken zwaard minder verlijeren en korter draaien, eigenschappen die in drukke havens bijzonder nuttig zijn (zie afbeelding 7).

Langs verschillende grachten bevinden zich beurtveren naar steden in voorname-

lijk Zuid-Holland en Utrecht, waarbij de Dam als een soort waterscheiding funktioneert. Beurtvaart gericht op de Noordzee, Noord-Holland, de Zuiderzeesteden en Friesland ligt ten noorden van de Dam, de rest ten zuiden, dicht bij de Amstel, de belangrijke noord-zuid lopende waterweg door Holland. De bevoorrading van de stad met levensmiddelen, brandstof en andere goederen ging vrijwel uitsluitend over het water naar de 35 markten, zoals de zee- en riviervismarkt op de Dam, de groentenmarkt aan de Oudezijds Voorburgwal, en de turfmarkt aan het Rokin.¹⁴

1625 Wereldhaven

Op de verbluffend gedetailleerde kaart van Balthasar Florisz. van Berckenrode uit 1625 wemelt het van de schepen en scheepjes en heeft het havenfront van de stad een aanzienlijke uitbreiding gekregen. De Westelijke Eilanden; Bickers-eiland, Prinseneiland en Realeneiland, zijn aangeplempt en ervoor is de Nieuwe Waal aangelegd als aanvulling op de

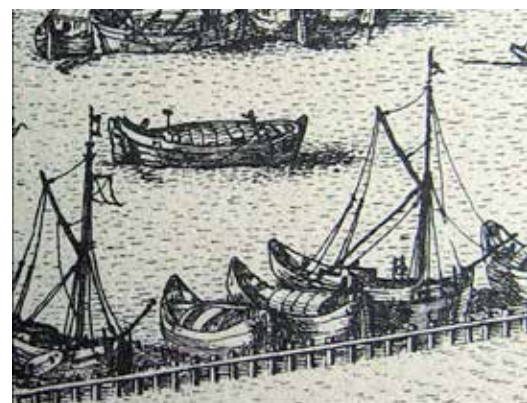
8a en 8b. De 'RouaanseKaai', een deel van het Singel, bood in 1625 plaats aan de veerschepen naar Rouen aan de Seine en Londen. Een merkwaardige plek voor de forse, Nooms (ca. 1659) is de situatie ongewijzigd, de voorste zeeboeiers liggen met hun boegen in de richting van het IJ met op de achtergrond de Jan Rodenpoortstoren.

oorspronkelijke winterhaven die sindsdien de Oude Waal wordt genoemd. Op de kade tegenover de Oude Waal liggen ankers, touwwerk en kanonnen, wat verwijst naar handel in scheepsbenodigdheden, dichtbij deze haven waar veel onderhoud aan schepen plaatsvindt (zie afbeelding 8).

Buiten de palen zien we de meeste zeeschepen aan boeien gemeerd, een voorziening die het ten anker komen aanzienlijk vergemakkelijkt moet hebben. De afstand die de schepen aan de boeien tot de palen aanhouden lijkt groter dan in 1597. Wat hetzelfde is gebleven, is de plaats die de kustvaart heeft, namelijk aan de binnenzijde van de palen. Wonderlijk en niet helemaal te verklaren is de plaats die de veerschepen naar de Franse stad Rouaan en op Engeland hebben, namelijk aan het Singel tussen de Jan Rodenpoortstoren en de Korte Korsepoortsteeg, enkele bruggen en een sluis verwijderd van het open water. Op

de kaart zijn de *Rowaensche Kaai* en de *Engelsche Kaai* weergegeven, waarmee Van Berckenrode het belang van deze veren benadrukt. Voor de uit de kluiten gewassen boeiers, de kustvaarders die een geregelde dienst op Frankrijk en Engeland onderhielden, betekende het telkens een hele exercitie om het IJ te bereiken.

Opnieuw zien we geankerde waterschepen, die net als bij Cornelis Anthonisz. aan de buitenkant van de palen tegenover de Haringpakkerstoren liggen. De jachthaven die bij de Stadsherberg is aangelegd maakt duidelijk dat het de Amsterdammers van 1625 voor de wind gaat.¹⁵ Amsterdam heeft hiermee de eerste mariene zeehaven ter wereld. Roeischuiten zien we ook bij Van Berckenrode in grote aantallen klaar liggen, opnieuw links en rechts van de Nieuwe Brug, bij de Hoofdbrug, maar nieuw is een plekten westen van de Haringpakkerij. Tussen de geankerde en zeilende schepen in de voorgrond zien we deze roeischuiten

9. Korenlichter op het IJ, detail van de kaart van Van Berckenrode. Korenlichters waren forse vrachtschepen die met spierkracht werden voortbewogen. Ze waren voorzien van een roer, dat tijdens het bomen onder een wisselende hoek kon worden gezet om zijwind en stroom te compenseren.

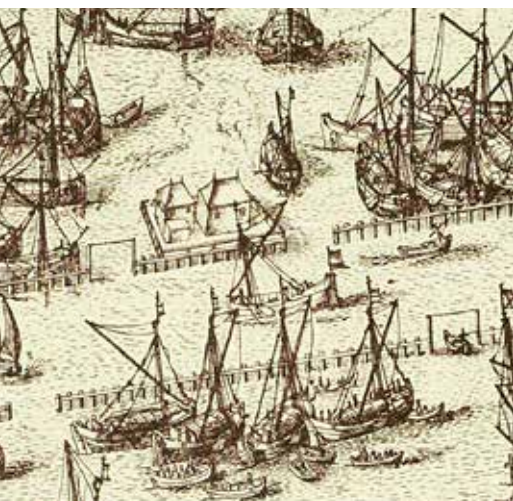
met hun oplopende achterdekjes die het op- en afstappen vergemakkelijkten, ook weer in bedrijf. Ook varen er lichters en vlotschuiten die vracht van de rede naar de stad te brengen en die geboomd worden. Jan Wagenaar maakt onderscheid tussen roeischuiten voor personenvervoer en steigerschuiten voor het vervoer van vracht. Deze laatste mogen op zondag niet varen.

Vlotschuiten zijn ook bestemd voor transport van vracht, voornamelijk zware stukgoederen.¹⁶ De korenlichters, zonder mast en zeiltuig, zijn uitgerust met een roer dat gebruikt kon worden om zijwind en/of stroom te compenseren, zodat de schuitenvoerders al hun kracht konden gebruiken om de schuiten vaart te geven. Het is een waar ambacht om met de lompe en hoge korenlichters door de drukke havens te schipperen. Niet toevallig was er een eigen gilde dat deze vormen van gespecialiseerd transport beschermde. Veel korenlichters zijn afgemeerd in het Damrak aan de oostzijde, waar pakhuizen direct aan het water grenzen. Lichters worden ook gebruikt als drijvende opslagplaats. Volgens de gildereglementen moet dit gebruik aan de eigenaar van de lichter per dag vergoed worden. Wagenaar noemt een aantal van 250 lichters. Deze schepen hebben een capaciteit van dertig last, zo'n zestig ton. Totaal was er zo dus maar liefst vijftien-duizend ton scheepsruim beschikbaar.¹⁷

Vissers met roeiboten onderweg naar de vismarkt zijn herkenbaar aan de grote vismanden die dezelfde functie hadden als de bun in een waterschip, namelijk

zes meter brede zeeboeiers, die enkel bruggen en een sluis verwijderd lagen van het open water. Op de ets van Detail uit de kaart van Van Berckenrode (8a) en ets van Reinier Noods (8b).

10. Een prachtig detail bij Van Berckenrode. De dubbele palenrij die de stad tegen indringers, hoge golfslag en kruiend ijs moest beschermen, was op verschillende plaatsen onderbroken. Tegenover het Damrak was de drukte zo groot, dat er maatregelen werden genomen om te voorkomen dat zeilschepen op de mêlee in zouden varen. Horizontaal opgehangen kettingen dwongen zeilschippers tot een s-bocht.

in het water hangend de vis in leven houden, om deze zo vers mogelijk aan de markt te brengen. Het aantal binnenvaartschepen afgemeerd met de voorsteven richting wal in het Damrak en langs de Gelderse kade is indrukwekkend. Ook binnen de palen voor het Damrak is het een drukte van belang en liggen de binnenvaartschepen met de kop op de lange Kampersteiger. Om te voorkomen dat zeilende schepen met een te hoge snelheid op deze drukte kunnen invaren zijn er balken opgehangen in de paalopeningen die de schippers dwongen om een s-bocht te maken en dus vaart te minderen en te gaan bomen (zie afbeelding 10).

Conclusie

De voorbeelden in dit artikel zijn illustratief voor de rijkdom aan maritiem-historische informatie die door de drie kaartenmakers is verwerkt. De vondst van meer dan vierhonderd bootshaken in het Damrak, zoals bovengenoemd, is te verklaren door goed te kijken naar de details in de kaart. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor de plaats van de waterschepen en de recycling van gesloopte schepen. De kaarten onderstrepen daarnaast het onmiskenbaar grote belang van de scheepvaart in al zijn facetten voor Amsterdam. Het waren immers de schepen die de welvaart brachten en de basis legden voor de Gouden Eeuw. Al kaartlezend is er veel van terug te vinden.

Noten

* De drie kaarten bevinden zich in de collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam.

Cornelis Anthonisz., *De vermaerde koopstad Amstelredam...*, vogelvluchtkaart van Amsterdam anno 1544, inv. nr. A.3540(01).

Pieter Bast, vogelvluchtkaart van Amsterdam anno 1597, inv. nr. S.4328

Balthasar Florisz. van Berckenrode, vogelvluchtkaart van Amsterdam anno 1647. inv. nr. A.5343 (De gekozen fragmenten zijn op deze druk ongewijzigd ten opzichte van de oorspronkelijke uitgave van 1625. Deze bevindt zich overigens in de collectie van het Stadsarchief Amsterdam). Voor studiedoeleinden heb ik veelvuldig gebruik gemaakt van facsimile kaarten uit: *Historische Plattegronden van Nederlandse Steden*, deel 1, Amsterdam, met een inleiding door W. Hofman, Alphen aan de Rijn 1978.

1 Gawronski, Jerzy. Archeologie op Oostenburg. In: *Amsterdam monumenten & archeologie* 1', 12. 2 De geschiedenis van de Lastage wordt uitgebreid behandeld in 'De opkomst der Amsterdamsche haven', door W.H.M. de Fremery in het jaarboek *Amstelodamum* 1925, 30 e.v. en recent door Jeroen van der Vliet in 'Tussen Wal en Schip', in *Tijdschrift voor Zeegegeschiedenis*, jrg. 25, nr. 1, 2006, 23.

3 Lesger, Clé. 2001. *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand*. Hilversum: Verloren, 20.

4 Dubiez. 1969. *Cornelis Anthoniszoon van Amsterdam, zijn leven en werken*. Amsterdam: Pfann, 22.

5 Beylen, J. van. 1970. *Schepen van de Nederlanden: Van de late middeleeuwen tot het einde van de 17e eeuw*. Amsterdam: Van Kampen, 150. Volgens Fremery (ibidem) is er al in een keur uit 1488 sprake van Amsterdamsche waterschepen, 29. 6 Voor dit doel waren de bomen aan het uiteinde verzwaard met gladde, ronde stenen, die de kop van de houten visbomen onder water moesten houden. Er zijn dergelijke stenen gevonden bij scheepsarcheologisch onderzoek in Flevoland. Ralph K. Pedersen, Waterschip ZN 42, *Excavation report* 17 Lelystad 1996, 105

7 Pontanus, J.I. 1614. *Historische beschrijvinhe der seer wijt beroemde coopstadt Amsterdam*. Amsterdam, 150- 151.

8 Fremery, W.H.M. de. 1925, p.299, Lesger 2001, 80.

9 Lesger, (ibidem), 80.

10 Fremery, W.H.M. de. 1925. 29, J.I. Pontanus, 1614, 153.

11 Pontanus 1614, 153.

12 Beylen 1970, 187.

13 Kistemaker, Renée. 1984. 'De Amsterdamsche markten van omstreeks 1300 tot 1815'. In: *Amsterdam Marktstad*. Amsterdam, 15 e.v.

14 Crone, Ernst. 1925. *Bladzijden uit de geschiedenis der jachthavens en van de zeilsport te Amsterdam*. Amsterdam : P.N. van Kampen & Zoon, 27.

15 Voor de eigenaars van elk van deze vaartuigen was er een gilde. De leden waren in het be-

zit van hun eigen schuit. Zo was er het roei- en steiger-schuiten-voerdersgilde, het vlotschuiten-voerdersgilde en het koren-ligtermansgilde. Wagenaar, (ibidem) deel II, 473
16 Wagenaar (ibidem) deel II, 449.

Summary

Ships and shipping in three maps of Amsterdam, from 1544, 1597 and 1625 / Anton Wegman

Pictures of ships in printed maps were common from around 1500 until about 1750. My research as a fellow of the Amsterdam Maritime Museum concentrated on the question of how realistic were these depictions. Using all kinds of resources, the outcome of the research made clear that these maps and the ships on them were very correct in the depiction of daily maritime activity in and around the town. I also discovered some new interesting facts not hitherto described. Three maps of Amsterdam in the Maritime Museum's collection show not only the development in map-making, but also the growth of the maritime industry of the town. On all three maps north is below. The oldest is from 1544 by Cornelis Anthonisz. in the crude technique of a woodcut. It shows the mediaeval town, with stone walls and unstructured anchoring on the IJ in the foreground. We also notice ship building and other maritime industries like rope-making outside the defensive town walls. The map that Pieter Bast etched in 1597 makes clear that Amsterdam was rapidly expanding. An up-to-date defence is realised with earth works and fortifications, which also incorporate the maritime industries. All inland ships have lee boards, which was a major improvement, and the level of organisation on the waterfront is much higher. New wharves are made on artificial islands to the east. Balthasar Florisz. van Berckenrode's large etched map from 1625 is a milestone in map-making. The level of detail is unmatched; his depiction of ships is very realistic. The busy shipping on the IJ is almost incomprehensible. New islands were made on the west side of the waterfront and they are under development. Ship wharves, store houses and water and trade-related industries can grow there. All three maps make clear that Amsterdam was a maritime city. Waterways reached deep into the city and ships, large and small, were everywhere. My research proves that these maps contain a lot of reliable information about the maritime history of Amsterdam during the sixteenth and seventeenth centuries.

In het midden van de zestiende eeuw, net voor het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog, kreeg schilder Pieter Pourbus de opdracht het grondgebied van het Brugse Vrije op kaart te stellen. Het resultaat werd een geschilderde kaart die uniek is op vlak van schaal, accurate en detail: een grandioos grensgeval dat balanceert op het raakvlak van schilderkunst en kartografie.

Jan Trachet

Grandioos Grensgeval

Nieuw onderzoek naar het zestiende-eeuwse
landschap op Pieter Pourbus'
geschilderde kaart van het Brugse Vrije

1. De kaart van het Brugse Vrije, geschilderd door Pieter Pourbus tussen 1561 en 1571 (© Lukasweb, Musea Brugge, 322 x 151 cm)

Het Brugse haven- en oorlogsland- schap

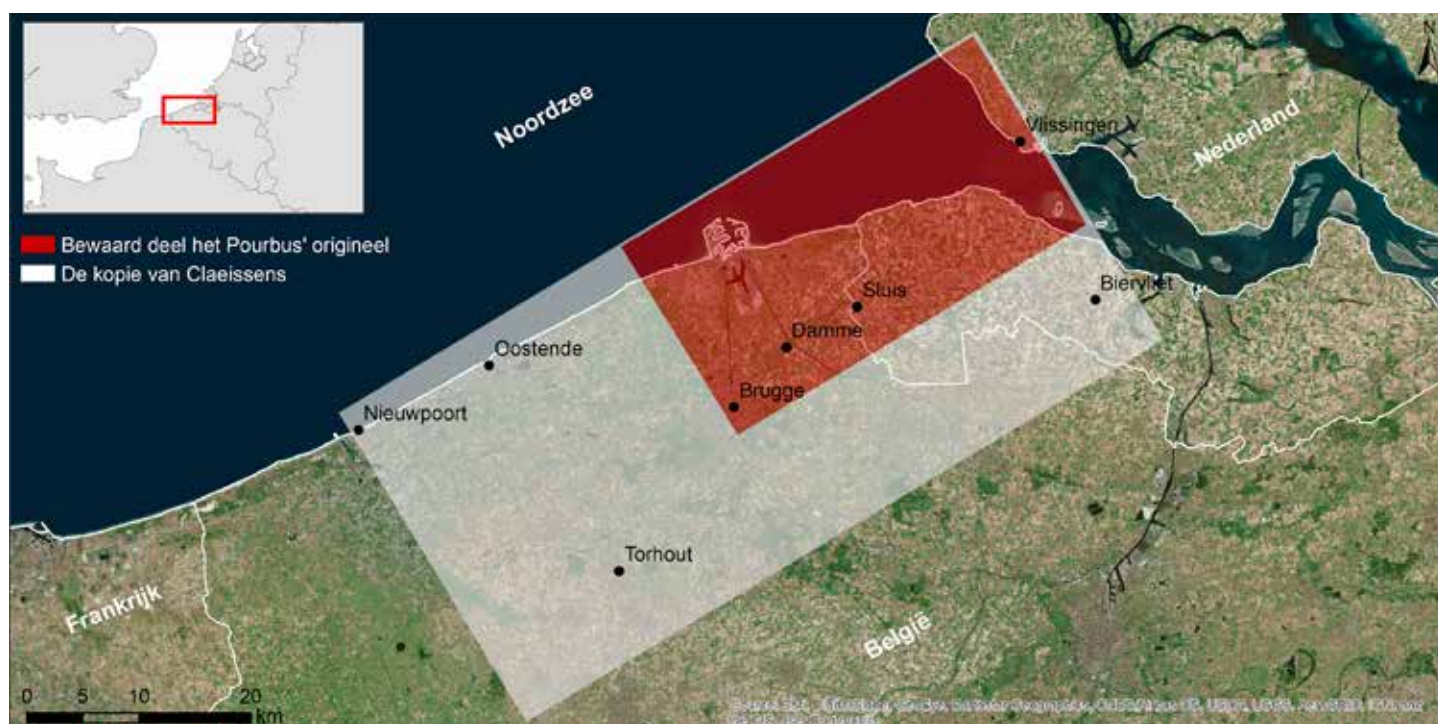
Het raakvlak tussen schilderkunst en kartografie is niet de enige grens waarlangs deze geschilderde kaart balanceert. Ook wat betreft bodemkunde, territorium en periodes bevindt het zich op cesuren van ruimte en tijd. Het schilderij werd gemaakt in opdracht van het

Brugse Vrije – de rijke en uitgestrekte kasselrij rond Brugge – en verbeeldt een groot deel van het sterk geürbaniseerde Kust-Vlaanderen op het einde van zijn laatmiddeleeuwse hoogtijdagen. Een belangrijke geomorfologische grens die wordt gekadreed is bijvoorbeeld die tussen de zandstreek in het zuiden, en de ingepolderde kustvlakte in het noorden. De stad Brugge bevindt zich net op het raakvlak van die twee landschappen, hetgeen een bepalende factor werd in zijn ontstaan en groei.¹ Brugge was het kloppend hart van de regio, en de getijstroom van het Zwin de belangrijke levensader die de stad verbond met de Noordzee. Toen de kaart werd besteld in 1561, was de Brugse economie echter al flink gekrompen en de getijdengeul

deels verzand. Terwijl de stad Brugge in die periode veelvuldig kartografisch materiaal liet produceren waarin een misleidend positief beeld van de bereik- en bevaarbaarheid van de regio werd gepropageerd,² moest de kaart voor het Brugse Vrije vooral een topografisch correcte weergave van het territorium worden. Net na de oplevering van de kaart in 1571, veranderende de situatie echter drastisch: na eeuwenlang gefunctioneerd te hebben als internationale transportas, werd de Zwinregio getransformeerd in een gemilitariseerde frontzone. De getijdengeul ging plots als grens functioneren, fortenlijnes werden opgetrokken en dijken werden doorgestoken. De kaart van het Brugse Vrije werd zodoende de laatste getuige van een aaneengesloten Kust-

Dr. J. Trachet is postdoctoraal onderzoeker aan de vakgroep Archeologie van de Universiteit Gent.

2. Ruimtelijke positionering van de Pourbuskaart, gebaseerd op de kopie van Claessens (wit) en het resterende kaartdeel van het origineel (rood).

Vlaanderen, vooraleer de Tachtigjarige Oorlog het zou verscheuren in stukjes Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden.

Pieter Pourbus' kaart van het Brugse Vrije

De opdracht van Pourbus bestond eruit een kaart van het grondgebied van de kasselrij van het Brugse Vrije te maken, met een zo volledig mogelijke weergave van heerwegen, waterlopen, bruggen, dorpen en steden.³ Op het eindresultaat vinden we echter nog veel meer details, zoals sluizen, molens, hekken, afrasteringen of hoeves. Bovendien worden meer dan 500 toponiemen en meer dan 100 wapenschilden afgebeeld. Op zich is de kaartschaal van 1:12.000 niet uitzonderlijk groot, maar in combinatie met de afmetingen van 322 x 151 cm, vormt het wel een uniek werk in de zestiende-eeuwse kartografie. Bovendien mogen we veronderstellen dat het schilderij oorspronkelijk vier maal zo groot was, aangezien de kopie door Claessens uit 1601 maar liefst 614 x 361 cm meet, en daadwerkelijk het hele gebied van het Brugse Vrije in beeld brengt. Het bewaard gebleven deel van het origineel dat in deze studie centraal staat, visualiseert slechts een kwart van dit gebied: de rechterbovenhoek van de kaart, het noordoosten van het Brugse Vrije. Toevallig (?) is dit ook het kaartdeel dat het meest gedetailleerd is uitgewerkt in de kopie van Pieter Claessens.

Een laatste opvallend kenmerk is de materiaalkeuze voor een dergelijk groot schilderij. Terwijl zijn collegaschilders nog vooral op paneel schilderden en zijn collegakartografen al volop kaarten lieten drukken, schilderde Pourbus de kaart met olieverf op canvas. Het schilderij beschikte bijgevolg over de mobiliteit van een kaart, en werd zo blijkbaar ook

gebruikt. Volgens tijdgenoot Karel Van Mander werd de kaart dikwijls op- en afgerold, hetgeen ervoor zorgde dat de conditie van het schilderij snel achteruit ging en er na amper 25 jaar al een kopie van het werk werd besteld.⁴ Hoewel onderzoekers al verschillende keren zijdelings gewezen hebben op de topografische en geometrische accura-

3. De bewaarde rechterbovenhoek van het originele schilderij (boven) en de kopie van Claessens (onder) (© Lukasweb, Musea Brugge)

tesse van de geschilderde kaart,⁵ is het onbegrijpelijk dat de kaart tot dusver nooit in detail, noch in zijn geheel is bestudeerd. Naast enkele vermeldingen in korte en beschrijvende opsommingen van Pourbus' kartografisch oeuvre,⁶ is de enige vermeldenswaardige studie een bundeling van artikelen naar aanleiding van een facsimile-reproductie van de kopie van de kaart.⁷ Hoewel verschillende disciplines zoals kartografie, kunst- en landschapsgeschiedenis, toponymie en heraldiek werden betrokken, bleven de deelstudies beperkt tot een oppervlakkige verkenning van het onderzoeksobject. Het editoriaal van de facsimile besloot dan ook dat meer diepgaande analyses buiten de reikwijdte van die publicatie vielen, maar dat de artikelen dienden als aanzet voor nieuwe onderzoekslijnen op de facsimile die toen werd voorgesteld. Twintig jaar later is geen van deze onderzoekspistes, in geen van de disciplines verder uitgewerkt, hoe veelbelovend ze ook waren.

De uniciteit van het werk heeft er waarschijnlijk mee voor gezorgd dat de geschilderde kaart van het Brugse Vrije tot dusver tussen de twee (leer)stoelen van kunstgeschiedenis en kartografie is gevallen. Enerzijds wortelt Pourbus' stijl immers in de traditie van geschilderde vogelperspectieven, die dikwijls intramuros stadszichten afbeelden en dichter bij de renaissanceschilderkunst van die periode aanleunen (bijvoorbeeld Braun & Hogenberg of Guicciardini). Deze werken krijgen vooral academische aandacht van de (kunst)historici en worden bestudeerd omwille van de iconografie of onderliggende verborgen agenda's.⁸ Anderzijds ressorteert Pourbus reeds onder de eerste kartografen die gebruik maakten van Gemma Frisius' triangulatiemethode, waarbij grote gebieden werden opgemeten en een volledig loodrecht perspectief werd gehanteerd (bijvoorbeeld Mercator of Saxton). Hoewel de grenzen tussen kunst en kartografie enerzijds of schilders en kartografen anderzijds, in die tijd niet strak was afgeleid,⁹ neigen dergelijke werken al meer naar zeventiende- en achttiende-eeuws kaartmateriaal dat vooral bestudeerd wordt door historisch-kartografen en geografen, waarbij de aandacht vooral naar geografische accuraatheid gaat.¹⁰ Wanneer we zowel de aanzienlijke afmetingen, de grote schaal, de hoge detailleringsgraad, het quasi-orthografisch perspectief en de atypische materiaal-

4. De kaart van de Zwinstreek, geschilderd door Jan de Hervy biedt vogelperspectief op dezelfde noordoostelijke hoek van het Brugse Vrije en suggereert scheepvaart langsheen het Zwin. (ca. 1501, © Lukasweb, Musea Brugge, 108,5 x 43,5 cm)

keuze beschouwen, mogen we besluiten dat de geschilderde kaart van het Brugse Vrije een uitzonderlijk kunstwerk is op de grens tussen laatmiddeleeuwse renaissance-schilderkunst en vroegmoderne verlichte kartografie.

Nieuw onderzoek

Hoewel het werk vaak wordt gebruikt als illustratie, is de inhoud van het schilderij amper onderzocht. Alles wijst er nochtans op dat zo goed als elk detail dat door Pourbus werd geschilderd een topografische en archeologische realiteit heeft. Veel van die elementen zijn echter sindsdien uit het landschap verdwenen. Dit nieuw onderzoeksproject wil de topografische waarde van de geschilderde kaart valideren door digitale methodes uit de kunstwetenschappen en geografie te combineren met een hernieuwde

archeologisch en historische survey van de regio. Het project is *grosso modo* op te delen in twee fases. In eerste instantie wordt de kaart digitaal verwerkt (zie volgende paragraaf). Vervolgens zal de digitale kaart gelinkt worden aan een geodatabank, waar zowel oude als nieuwe historische, archeologische en landschappelijke data verzameld wordt. Deze ruimtelijke databank moet de basis worden voor zowel een lokaal kennisplatform, als voor een publiekswaardig platform waar geïnteresseerden individuele topografische elementen kunnen aanklikken en bevragen.

Eerste resultaten

Hoewel het schilderij enkele jaren geleden nog gefotografeerd werd voor het Vlaamse kunstportaal Lukasweb, voldeed de resolutie van deze foto niet

5. Uitsnede van *De Caerte van 't Vrije*, gemaakt door Claes Jansz. Visscher is een kopergravure met loodrecht perspectief en brengt diezelfde noordoosthoek van het Brugse Vrije in beeld na de overstromingen en linievorming van de Tachtigjarige Oorlog (ca. 1622, Universiteit van Amsterdam, Bijzondere Collecties, OTM: HB-KZL O.K. 60, 42 x 38 cm)

6. Nieuwe hoge resolutie fotografie gebruik makend van een speciaal daartoe ontworpen raamwerk.

voor een gedetailleerde analyse van de inhoud. Daarom bestond de eerste stap van het onderzoek uit de opmaak van een nieuwe hoge resolutie digitalisatie van het schilderij. Professioneel kunstfotograaf Dominique Provoost maakte daarvoor gebruik van het raamwerk dat speciaal ontworpen is voor het fotograferen van grote schilderijen, en onder

andere ingeschakeld is bij de digitalisatie van de schilderijen van Hieronymus Bosch. Het raamwerk bestaat uit een verticale arm die horizontaal over een rail schuift. De camera (Hasselblad H5D-200c MS) wordt op een platform aan de verticale arm bevestigd en is eveneens verticaal verschuifbaar. Het raamwerk werd vervolgens op een meter afstand

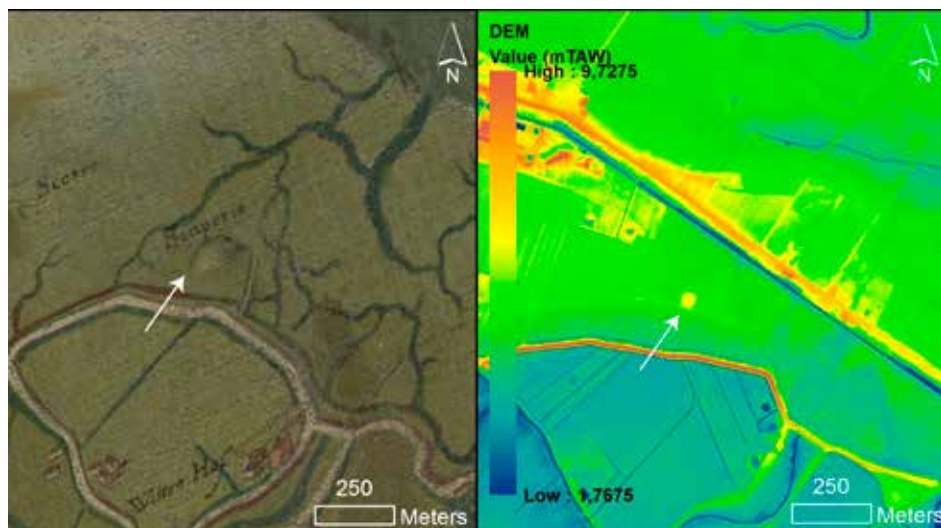
7. Detailopnames van de samengestelde kaart in Agisoft Photoscan, met aanduiding van schaal in centimeter nabij de dorpskern van Oostkerke (boven) en schaal in millimeter bij een alleenstaand huis (onder).

van het schilderij geplaatst. Per horizontale verplaatsing van 10 cm werden verticale fotoreeksen getrokken met een verplaatsing van 7,5 cm per foto. In totaal werden zo 629 foto's genomen met een overlapping van 75%.

Dergelijke overlapping was nodig om zonder problemen de volgende stap te kunnen uitvoeren: het correct samensmelten van de afzonderlijke foto's tot één geheel. Omdat we een perfect orthografisch beeld wilden verkrijgen (het schilderij hing immers enkele graden naar voor gekanteld in de museale opstelling waarbinnen de digitalisatie plaatsvond), maakten we gebruik van fotogrammetrische software Agisoft Photoscan. Deze technologie komt overigens uit de survey- en 3D-industrie, maar wordt ook steeds meer voor de documentatie van cultureel erfgoed gebruikt. De exacte afmetingen van het schilderij werden met laser ingemeten en dienden als lokaal referentiesysteem waarbinnen de fotogrammetrische fusie werd berekend. Dit resulteerde in een ééngemaakt georthorectificeerd digitaal beeld van het schilderij met een resolutie van 0,0518 mm per pixel. Via deze software kon ook de afgebeelde grootte van topografische elementen berekend worden. Zo blijkt bijvoorbeeld dat individuele huizen op sub-millimeter niveau geschilderd werden.

De geografische accuraatheid van de kaart werd andermaal aangetoond door een succesvolle georectificatie in een geografisch informatiesysteem (ArcGIS 10.3). Aan de hand van 894 geïdentificeerde grondcontrolepunten werd de kaart met een relatief beperkte foutenmarge op de huidige topografische kaart geprojecteerd.¹¹ De volgende en finale stap in het digitalisatieproces bestaat uit de vectorisatie van de kaart, waarna het digitale bestand aan de geodatabase gekoppeld kan worden. Ondertussen zijn al verschillende topografische en iconografische kaartelementen ontdekt die afwijken van gekende historische, archeologische of landschappelijke narratieven van de regio. Een vergelijking met andere data, zoals luchtfoto's, hoogtemodellen, of terreinobservaties bewijzen echter dat deze geschilderde 'anomalieën' wel degelijk een archeologische realiteit hebben

Hoewel nog steeds prematuur, beloven de eerste resultaten een succesvolle en innovatieve integratie van historisch

8. Over deze *scaperie* nabij Knokke is vooralsnog niets gekend, maar exact op de plaats waar Pourbus de heuvel tekent (links) is op het meest recent digitaal hoogtemodel (rechts, DMV-II AGIV) nog een lokale circulaire verhoging van het microreliëf waar te nemen.

kaartmateriaal met historische en archeologische gegevens. Door de geschildeerde kaart tot in zijn kleinste details te ontsluiten, zal het verdwenen middeleeuwse landschap dat zo minutieus in beeld werd gebracht door Pourbus, nu stuk voor stuk ontsluit worden.

Literatuur

- De Smet, A. 1947. A note on the cartographic work of Pierre Pourbus, painter of Bruges. In: *Imago Mundi* no. 4, blz. 33-36.
- Depuydt, F., Decruynaere L., Heirman A. & Theelen J. 2008. Early modern maps: To what extent are they metrically accurate? In: *Belgeo* no.1, blz. 69-86.
- Devliegheer, L. 1960. Het bewaard gebleven kartografisch werk van Pourbus. In: *Biekorf* no. 61, blz. 227-228.
- Dewilde, B., Dumolyn, J., Lambert, B. & Van-nieuwenhuyze, B. 2016. 'So one would notice the good navigability': economic decline and the cartographic conception of urban space in late fifteenth- and sixteenth-century Bruges. In: *Urban History* no. 45, blz 2-25.
- Frangenberg, T. 1984. Chorographies of Florence. The use of city views and city plans in the 16th century. In: *Imago Mundi* no. 46, blz. 41-64.
- Germonprez, D. 2007. *De oudelandse Polder van Cadzand archeologisch onder de loep. Bodemkundig, luchtfotografisch en geofysische prospectie verwerkt in een GIS-applicatie*. ongepubliceerde Master Thesis, Universiteit Gent.
- Harley, J.B. 2001. Silence and Secrecy. The Hidden Agenda of Cartography in Early Modern Europe. In: Laxton P. (Ed.), *The New Nature of Maps*. Baltimore: John Hopkins University Press, blz. 83-107.
- Hillewaert, B., Hollevoet, Y. & Ryckaert, M. (Eds.). 2011. *Op het raakvlak van twee landschappen:*

de vroegste geschiedenis van Brugge. Brugge: Van de Wiele.

- Hills, H. 1996. Mapping the early modern city. In: *Urban History* vol. 23 no. 2, blz. 145-170.
- Huvenne, P. 1984. *Pieter Pourbus: meester-schilder 1524-1584*. Brugge: Gemeentekrediet van België.
- Huvenne, P. 1998. De kaart van het Vrije in het kader van het leven en werk van Pieter Pourbus. In: van der Heyden, A., Depuydt, F., Pourbus, P. & Claeissens, P. (Eds.). *Het Brugse Vrije in beeld : facsimile-uitgave van de Grote Kaart geschilderd door Pieter Pourbus (1571) en gekopieerd door Pieter Claeissens (1601)*, Leuven: Universitaire pers, blz: 21-26.
- Janssens, L. 2000. Picturale cartografie of cartografie met picturale elementen. In: Buisseret, D., Coomans, T., De Wilde, E., Janssens, P. & Onclin, L. (Eds.), *Met passer en penseel. Brussel en het oude hertogdom Brabant in beeld*. Doornik: La Renaissance du livre, blz 29-37.
- Jenny, B. & Hurni, L. 2011. Studying cartographic heritage: Analysis and visualization of geometric distortions. In: *Computers & Graphics* vol. 35, no. 2, blz. 402-411.
- Jongepier, I., Soens, T., Temmerman, S. & Misaen, T. 2016. Assessing the planimetric accuracy of historical maps (sixteenth to nineteenth centuries): new methods and potential for coastal landscape reconstruction. In: *The Cartographic Journal* vol. 53, no. 2, blz. 114-132.
- Schulz, J. 1978. Jacopo de Barbari's View of Venice: Map Making, City Views, and Moralized Geography Before the Year 1500. In: *Art Bulletin* no. 60, blz. 425-474.
- Heyden, A. van der & Depuydt, F. (eds.). 1998. *Het Brugse Vrije in beeld : facsimile-uitgave van de Grote Kaart geschilderd door Pieter Pourbus (1571) en gekopieerd door Pieter Clae-*

issens (1601). Leuven: Universitaire pers.

- Vervust, S., Bouaert, M.C., De Baet, B., Van de Weghe, N. & De Maeyer, P. 2018. A Study of the Local Geometric Accuracy of Count de Ferraris's Carte de cabinet (1770s) Using Differential Distortion Analysis. In: *The Cartographic Journal* vol. 55, no.1, blz. 16-35.

Noten

- 1 Hillewaert 2009
- 2 Dewilde et al 2016
- 3 Huvenne 1984, blz. 287
- 4 Huvenne 1998, blz. 22
- 5 Depuydt et al 2008, blz. 14 Germonprez 2007, blz. 121-125
- 6 De Smet 1947, blz. 34-35; Devliegheer 1960, blz. 227-228
- 7 van der Heyden et al, 1998
- 8 e.g. Schulz 1978; Frangenberg 1994; Hills 1996; Harley 2001; Dewilde et al 2016
- 9 Janssens 2000, blz. 32
- 10 e.g. Jenny & Hurni 2011; Jongepier et al 2016; Vervust 2018
- 11 Bij het georefereren werd een *spline transformation* gebruikt. De Root Mean Square Position Error bij een transformatie van de 1° orde is 112 m. De standaardafwijking van de *spline transformation* berekend met MapAnalyst is 79,69 m.

Summary

Marvelous Marginality. A new analysis of the 16th-century landscape on Pieter Pourbus' painted map of the Liberty of Bruges / Jan Trachet

During the Middle Ages the metropolis of Bruges thrived through its overseas trade. A large tidal inlet – called Zwin – provided a navigable passage from the North Sea, through the wetlands, to the city's heart. The Eighty Years War (1568-1648) transformed the Zwin area from an axis of trade into a front line of war. Of course, this had a profound impact on the environment. At the start of this sudden landscape transformation, painter-cartographer Pieter Pourbus portrayed the countryside of Bruges with a unique level of detail, accuracy and scale. Although this map is often used as an illustration, it has remained incomprehensibly understudied. In general, studies of historical maps have mainly focused on the iconography of city maps on the one hand, or on the geometric accuracy of relatively recent mapped landscapes on the other. Moreover, recent research has shown that the current landscape-historical narratives of this part of the North Sea area are severely outdated. In order to fill these gaps and study this unique landscape through this peculiar painting, we will merge newly developed digital techniques from art history and geography, and complement this with a renewed archaeological and historical survey of the region. By unlocking the map's details we will make an invisible landscape reappear, and unveil the historical, archaeological and environmental records of this remarkable manmade landscape.

Geheimhouding bij de VOC?

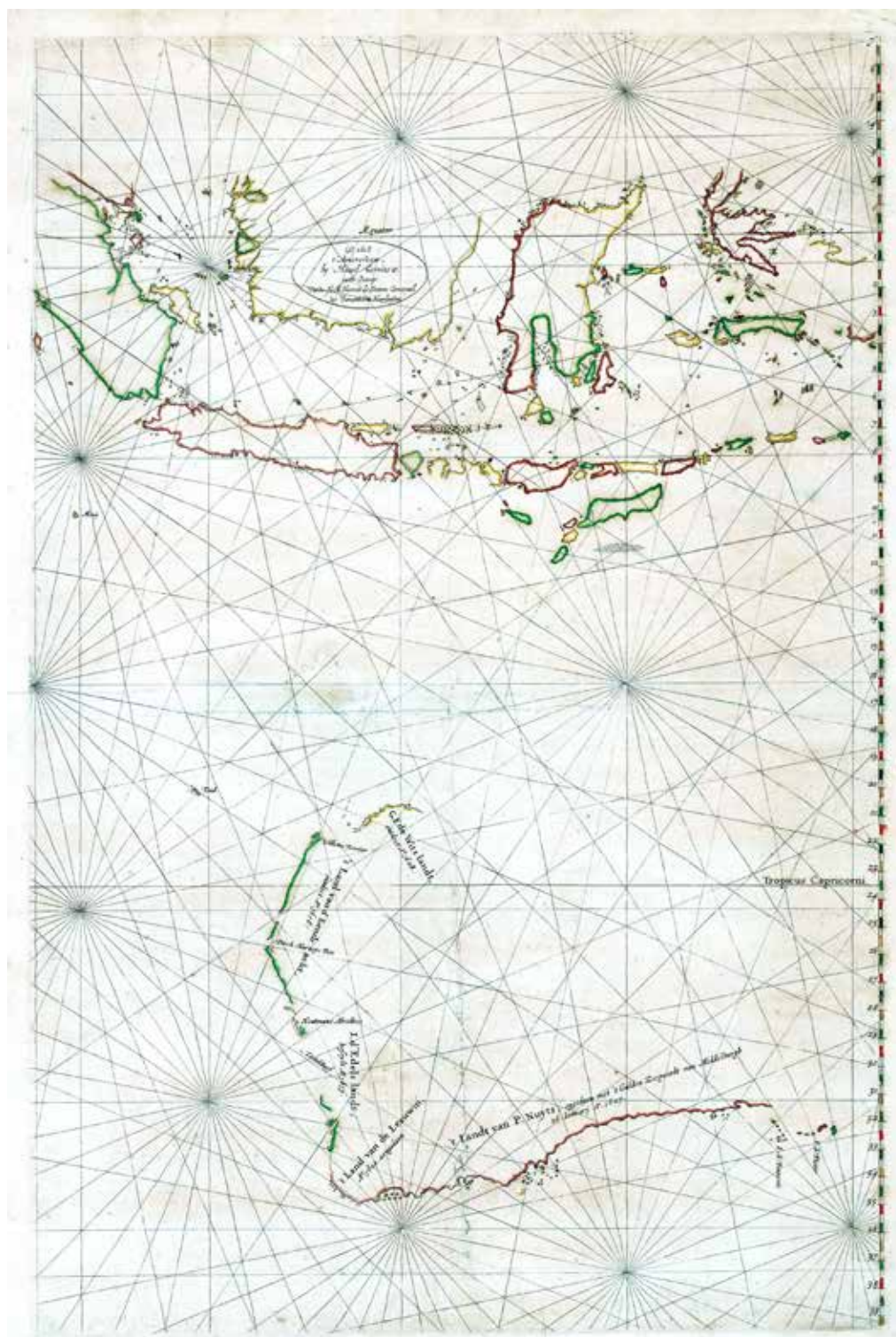
De dubbele petten van Blaeu en Van Keulen

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) vervaardigde haar eigen kaarten. In de loop van haar bijna twee eeuwen lange bestaan (1602-1799), heeft de VOC officiële kaartenmakers aangesteld om de kaartenkamer in het Oost-Indisch Huis in Amsterdam te leiden. In twee perioden was deze functie in handen van voorname kartografische uitgeverfamilies: de Blaeus (1633-1705) en de Van Keulens (1743-1799). Hoewel de kaartenmakers van de VOC geheimhouding moesten betrachten, is het de vraag in hoeverre de kartografie van de VOC als vertrouwelijk moet worden beschouwd. Hoe stemden de families Blaeu en Van Keulen hun rol als officiële kaartenmakers van de VOC af met hun werkzaamheden als commerciële uitgever? Was er sprake van belangenverstrengeling tussen hun commerciële activiteiten en hun verplichtingen ten opzichte van de VOC? In dit artikel zal getracht worden antwoord op deze vragen te geven.

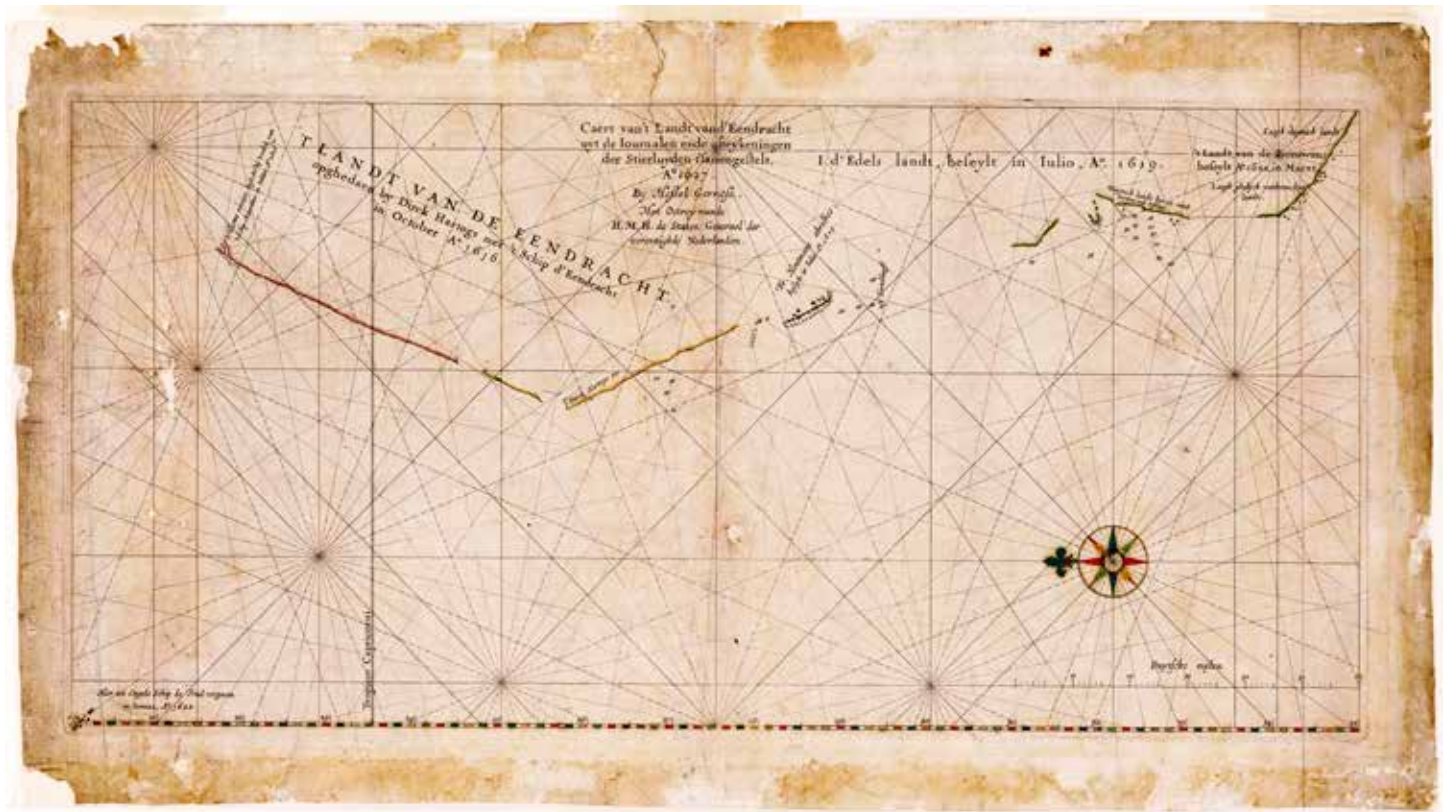
Geheimhouding en kartografie van de VOC

Toen de VOC in 1602 werd opgericht, werd de beroemde sterrenkundige en medeoprichter van de compagnie Petrus Plancius haar eerste officiële kaartenmaker.¹ Hij was ook betrokken bij de bevoorrading van de schepen en verzorgde het zeevaartonderwijs. De oudst bewaard gebleven instructies voor een kaartenmaker van de VOC hebben betrekking op de voordracht van Willem Jansz. Blaeu. Deze zijn gekopieerd naar

Drs M. Storms (1978) is conservator kaarten en atlanten bij de Universitaire Bibliotheken Leiden en projectcoördinator bij uitgeverij Brill. Daarnaast is hij redactielid van *Caert-Thresoor*.

1. Zeekaart van de kusten van de Indonesische Archipel en Australië. Amsterdam: Hessel Gerritsz, 1618 (National Library of Australia, MAP RM 749).

2. *Caert van 't Landt van d'Eendracht*. Amsterdam: Hessel Gerritsz, 1627 (National Library of Australia, MAP RM 750).

de instructies die opgesteld werden voor zijn voorganger Hessel Gerritsz.² In de instructies is te lezen dat Blaeu moest zweren geen informatie over de kartografische activiteiten van de VOC bekend te maken aan mensen buiten de compagnie, geen VOC materiaal uit te geven zonder toestemming en geheimhouding in acht te nemen over zijn werkzaamheden: "en voorts alle syne besoignen, raeckende de voorsch. Compagnie en de vaart na Indiën, moeten secreet houden, sonder die aan iemant buyten de Compagnie te openbaeren, maar alles te doen ende, des versogt ofte gereet sijnde, over te leveren ten behouwe ende in handen van de voorsch. Compagnie. Ende dien-aangaande niet uytgeven of divulgeren,

directelijk, sonder kennisse en schriftelijk consent van deselve Compagnie."³ Toch heeft Gerritsz. twee kaarten gedrukt van VOC-territoria: een zeekaart van de Indonesische archipel en de (tot dan toe) bekende kusten van Australië, oorspronkelijk uitgegeven in 1618 en later aangevuld met ontdekkingen tot 1628, en de *Caert van 't Landt van d'Eendracht*, de westkust van Australië in 1627.⁴ In de achttiende eeuw waren de instructies nog steeds min of meer ongewijzigd. De bepalingen voor Gerard Hulst van Keulen, de laatste officiële kaartenmaker van de VOC, bevat nog steeds instructies om geen informatie over zijn werkzaamheden aan buitenstaanders te onthullen.⁵

De VOC-kamers in andere steden waren verplicht hun kaarten af te nemen bij de Amsterdamse kaartenkamer. Er werd echter geklaagd over de hoge prijzen die met name Joan Blaeu rekende. Daarom ging de Kamer Zeeland er in de jaren 1660 toe over lokaal zeekaarten te laten maken. Ook in Middelburg zien we een dat er met de firma Roggeveen een dynastie van drie generaties verantwoordelijk was voor de Zeeuwse kaartproductie voor de VOC.⁶

Periode	Kaartmaker(s)
c. 1660-1679	Arent Roggeveen (c. 1625-1679)
1679-1723	Johan Roggeveen (c. 1650-1723)
1723-1750	Abraham Anias (1694-1750; stiefzoon van Johan Roggeveen)

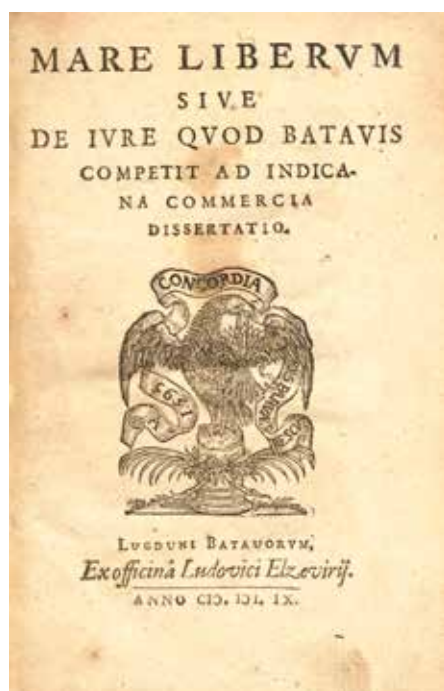
Tabel 2. Kaartenmakers van de Kamer Zeeland van de VOC

Periode	Kaartmaker(s)
1602-1608	Petrus Plancius (1562-1622)
1608-1617	Augustijn Robaert (15xx-1617)
1617-1632	Hessel Gerritsz (ca. 1581-1632)
1633-1638	Willem Jansz Blaeu (1571-1638)
1638-1673	Joan I Blaeu (1598/99-1673)
1673-1705	Joan II Blaeu (1650-1712)
1705-1743	Isaak de Graaf (1668-1743)
1743-1755	Johannes II van Keulen (1704-1755)
1755-1781	Catharina Buijs (1714-1781) [Weduwe Johannes II van Keulen, vanaf 1772 met zonen]
1782-1799	Gerard Hulst van Keulen (1733-1801)

Tabel 1. Officiële kaartenmakers van de Kamer Amsterdam van de VOC

In dezelfde periode kwam er ook een zelfstandig atelier voor het vervaardigen van kaarten in Batavia. Daarnaast waren er ook kartografen in dienst van de VOC actief in de Kaap en op Ceylon.⁷

Aan de ene kant hing de VOC het principe aan dat de zee internationaal territorium was, ondersteund door Hugo de Groot's werk *Mare Liberum*, dat in 1609 in Leiden uitgegeven is door Elzevier. Grotius' theorie van een 'vrije zee' was

3. Titelpagina van *Mare Liberum* van Hugo de Groot, uitgegeven in Leiden door Elsevier, 1609 (Universitaire Bibliotheken Leiden, 20643 F 18).

het Nederlandse antwoord op de tot dan toe gangbare Spaans-Portugese praktijk van 'mare clausum': de regel dat een oceaan of zee die onder de jurisdictie viel van een staat niet toegankelijk was voor andere landen. Aan de andere kant voelde de VOC zich vrij om dit principe van vrije handel te negeren wanneer hen dat uitkwam. Dit gold met name bij het in stand houden van hun monopoliepositie van haar handelsroutes naar Oost-Indië. Met dit monopolie, verleend door de Staten Generaal, fungeerde de VOC als een semiofficieel overheidsorgaan.⁸ Als gevolg hiervan wilde de compagnie haar informatie over zeilinstructies naar de Oost, kustprofielen en zeekaarten voor zichzelf houden. Van officiële kaartenmakers van de VOC werd verwacht dat zij voor publicatie bestemde kaarten censureerden en dat zij kaarten van belangrijke ontdekkingsreizen geheim hielden.⁹

Voor lange tijd werd aangenomen dat de VOC een strikt beleid van geheimhouding nastreefde met betrekking tot haar kaartproductie. Dit gezichtspunt veranderde met de publicatie van het proefschrift *Mapping for money* van Kees Zandvliet in 1998. Hij betoogde dat onderzoekers te veel waarde hechtten aan de enkele VOC-instructies en -resoluties die er op het gebied van de vertrouwelijkheid van kaarten bekend zijn. Daarbovenop stelde hij dat de

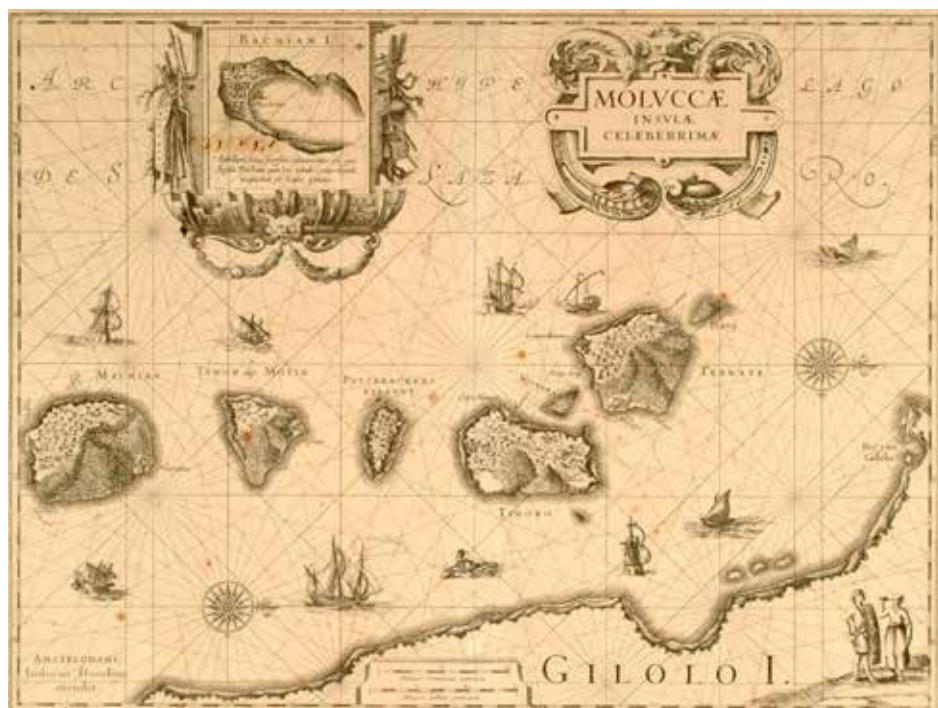
resoluties me betrekking tot het teruggeven van geleende kaarten verkeerd geïnterpreteerd zijn als bewijs voor geheimhouding in plaats van het feit dat de VOC simpelweg hun kostbare kaarten terug wilden krijgen.¹⁰ Desalniettemin is er relatief weinig onderzoek gedaan naar de gedrukte kartografische output van de VOC-gebieden. Hoeveel kaarten, gebaseerd op 'geheime' kartografische informatie van de VOC, is er werkelijk in druk uitgegeven, en dan in het bijzonder door de kaartmaker-uitgevers met een dubbele pet?

De familie Blaeu

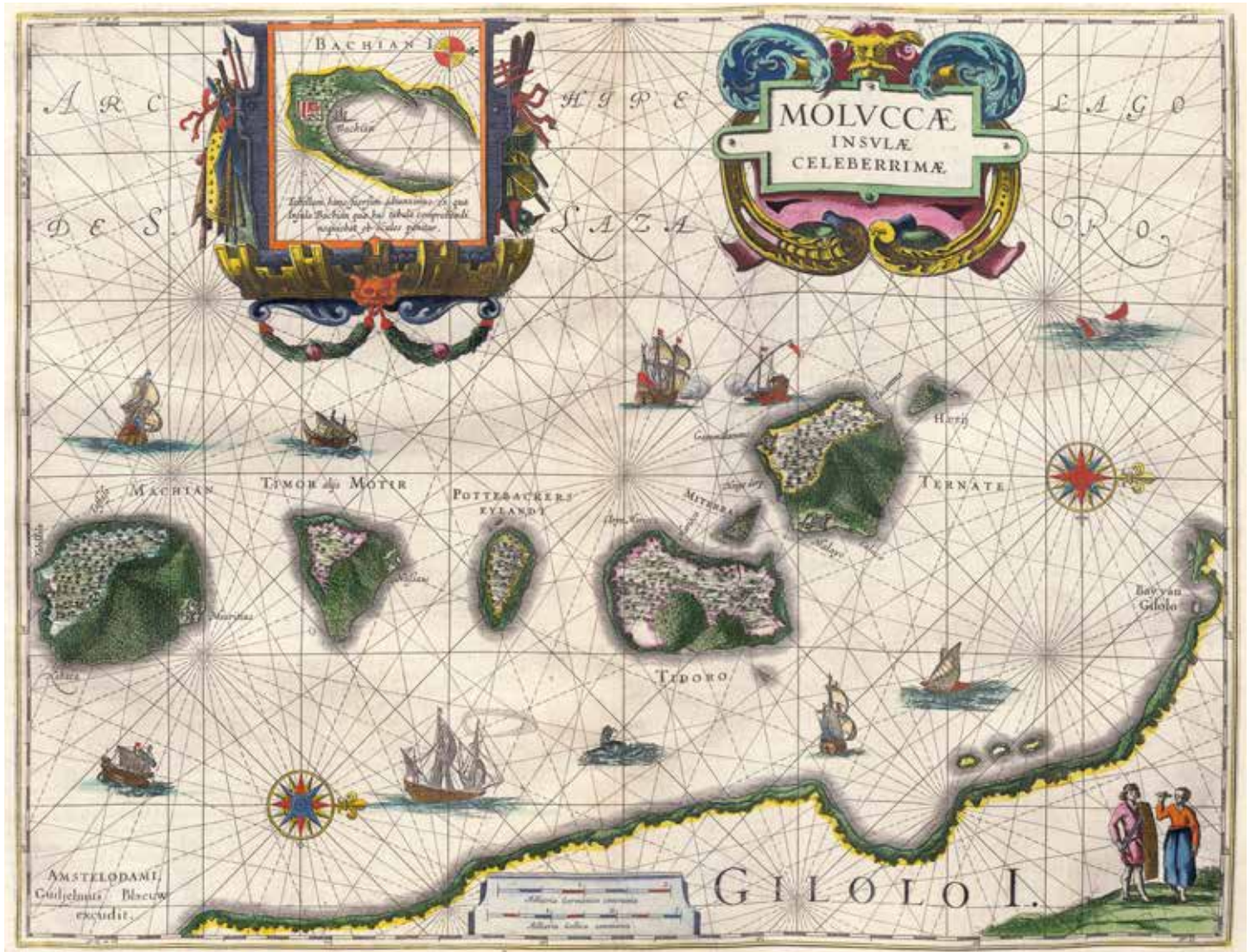
Willem Jansz Blaeu volgde Hessel Gerritsz. op als officieel VOC-kartograaf op 3 januari 1633. Voor de daaropvolgende 73 jaren zouden drie generaties Blaeu de scepter zwaaien in de kaartenkamer van de VOC in Amsterdam. In de eerste jaren van de zeventiende eeuw had Willem Jansz. Blaeu een bedrijf als maker en uitgever van globes en kaarten opgezet in Amsterdam. In 1630 gaf hij zijn eerste atlas uit, rond de tijd dat zijn zoon Joan I hem begon te assisteren in het drukkersbedrijf. Na Willems dood in 1638 volgde Joan I zijn vader op als kaartenmaker van de VOC. Hij nam ook de commerciële uitgeverij over, waarbij hij zich meer ging richten op atlassen, een aandachtsgebied dat uiteindelijk zou culmineren in de uitgave van de beroemde *Atlas Maior* in de jaren 1660. Deze 'beste ooit

uitgegeven atlas' bestond uit zeshonderd kaarten in negen tot twaalf banden, afhankelijk van de taal waarin het werk werd uitgegeven.¹¹ Het inkomen dat Joan I verdiende bij de VOC hielp hem om zijn commerciële publicaties mee te financieren. Het rampjaar 1672 betekende ook tegenspoed voor Blaeu: in dat jaar brandde zijn werkplaats af. In het volgende jaar overleed Joan I Blaeu. Dit leidde de geleidelijke neergang van het uitgevershuis in, dat nu geleid werd door de derde generatie in de persoon van Joan II Blaeu. De bezittingen van de firma zouden uiteindelijk in 1695 publiekelijk geveild worden. Joan II volgde zijn vader ook op als kaartenmaker van de VOC, maar gaf deze positie op toen hij in 1705 benoemd werd tot bestuurder van de VOC, een van de Heren XVII.

In de eerste atlas die Willem Jansz. Blaeu uitgaf, de *Atlantis Appendix* van 1630, zijn de enige drie kaarten met betrekking tot Azië een overzichtskaart van het Aziatische continent, een kaart van het Heilige Land en een kaart van de Molukken (*Moluccae Insulae Celeberrimae*). Deze laatste kaart toont de kleine spece-rijeilanden in de Noord-Molukken: Ternate, Tidore, Mare, Moti en Makian langs de westkust van Halmahera. Het is de enige grootschalige, gedetailleerde kaart van VOC-territorium die Blaeu ooit in druk uitgegeven heeft. Deze kaart verscheen echter al voordat Blaeu kaartenmaker

4. Jodocus II Hondius, *Moluccae Insulae Celeberrimae*, ca. 1625 (Het Scheepvaartmuseum, SNSM_a0145(211)[0084], NG-501-81).

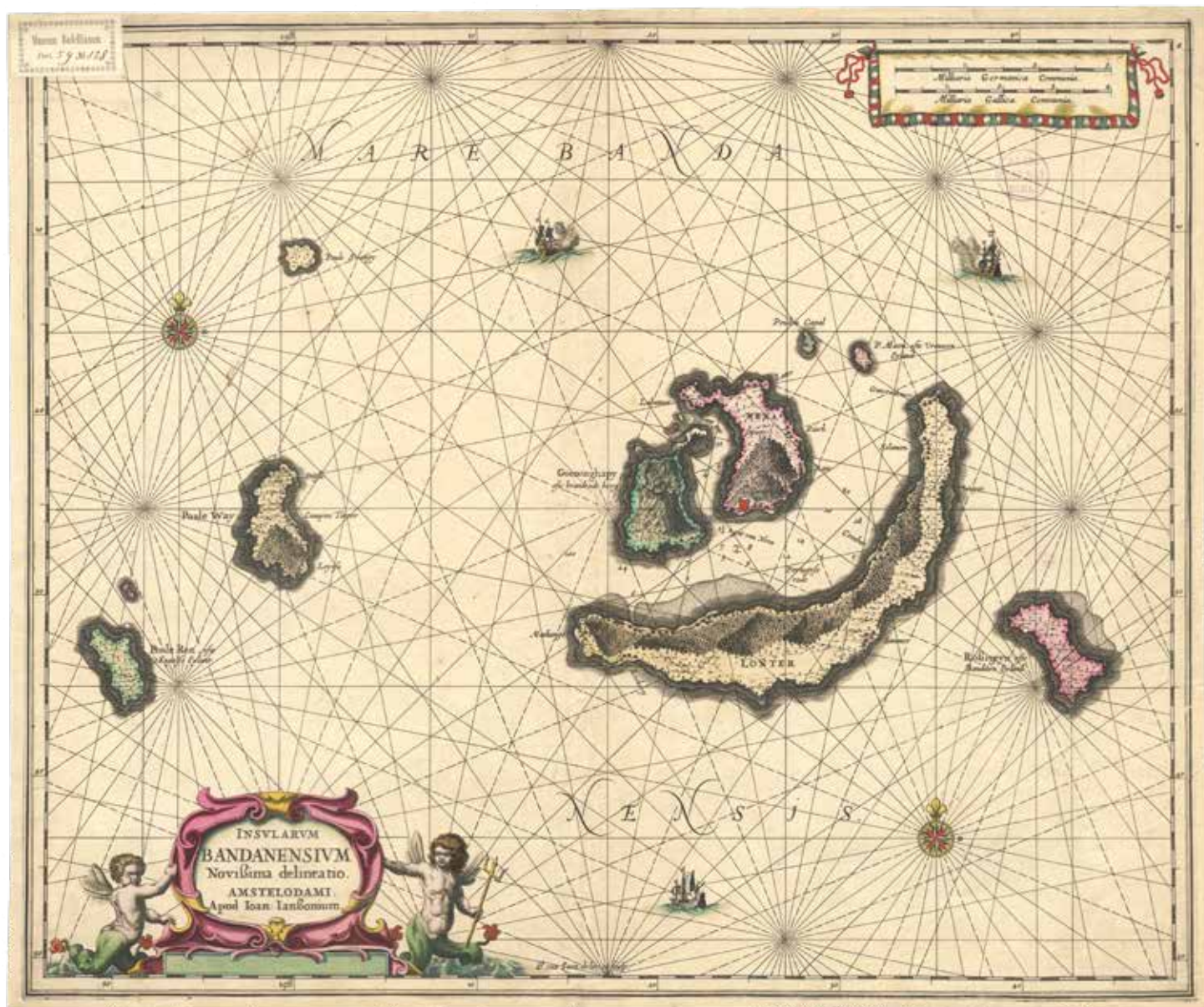

5. Willem Jansz Blaeu, *Moluccae Insulae Celeberrimae*, 1630 (Universitaire Bibliotheken Leiden, COLLBN Atlas 1: 9)

van de VOC werd. Bovendien was deze kaart rond 1625 al uitgegeven door Jodocus II Hondius, en tevens in 1629-1630 door hem of zijn weduwe Anna Staffmaeckers opgenomen in de *Appendix Atlantis Maioris*¹², waarna Willem Blaeu de koperplaat verwierf. Vanaf 1633 nam Johannes Janssonius een kopie van deze kaart op in zijn atlas, waarbij hij het ontwerp iets aanpaste.¹³ Het eiland Bachian (Bacan) is nu niet als inzetkaartje, maar (geografisch, qua ligging ten opzichte van de andere eilanden, niet helemaal correct) in de kaart zelf weergegeven. In 1634 voegde Blaeu kaarten van gebieden in Azië toe aan zijn atlas, te weten kaarten van Siberië (*Tartaria*), het Midden-Oosten (*Turcicum Imperium*), Perzië (*Persia*), India (*Magni Mogolis Imperium*), China en Oost-Indië (*India quae Orientalis dicitur et Insulae Adiacentes*). Zandvliet beschouwt deze toevoegingen als een keerpunt, weg van het tijdperk van geheimhouding.¹⁴ Deze

6. Johannes Janssonius, *Insularum Moluccarum Nova descriptio*, ca. 1633 (Universitaire Bibliotheken Leiden, COLLBN Atlas 2: 8).

7. Johannes Janssonius, *Insularum Bandanensium Novissima delineatio*, ca. 1664 (Universitaire Bibliotheken Leiden, COLLBN Port 59 N 138).

zes kaarten zijn echter slechts overzichts-kaarten op een relatief kleine schaal. Er zijn nooit meer gedetailleerde kaarten opgenomen in atlassen van Blaeu die op VOC-kaarten gebaseerd zijn, terwijl Blaeus belangrijkste concurrent Johannes Janssonius zeekaarten van de Stille Zuidzee, de Indische Oceaan, de Golf van Bengalen, Ceylon, Java, Sumatra, Borneo, de Banda eilanden en Japan in de jaren 1650 in enkele van zijn atlassen opgenomen heeft, veelal op grotere schaal en gedetailleerder. Klaarblijkelijk was Blaeu toch gebonden aan de instructies van de VOC, terwijl andere uitgevers het zich wel konden permitteren dergelijke kaarten in druk uit te geven.

Een uitzondering is de publicatie van een Chinese atlas door Joan I Blaeu in 1655. Deze *Novus Atlas Sinensis* was geba-

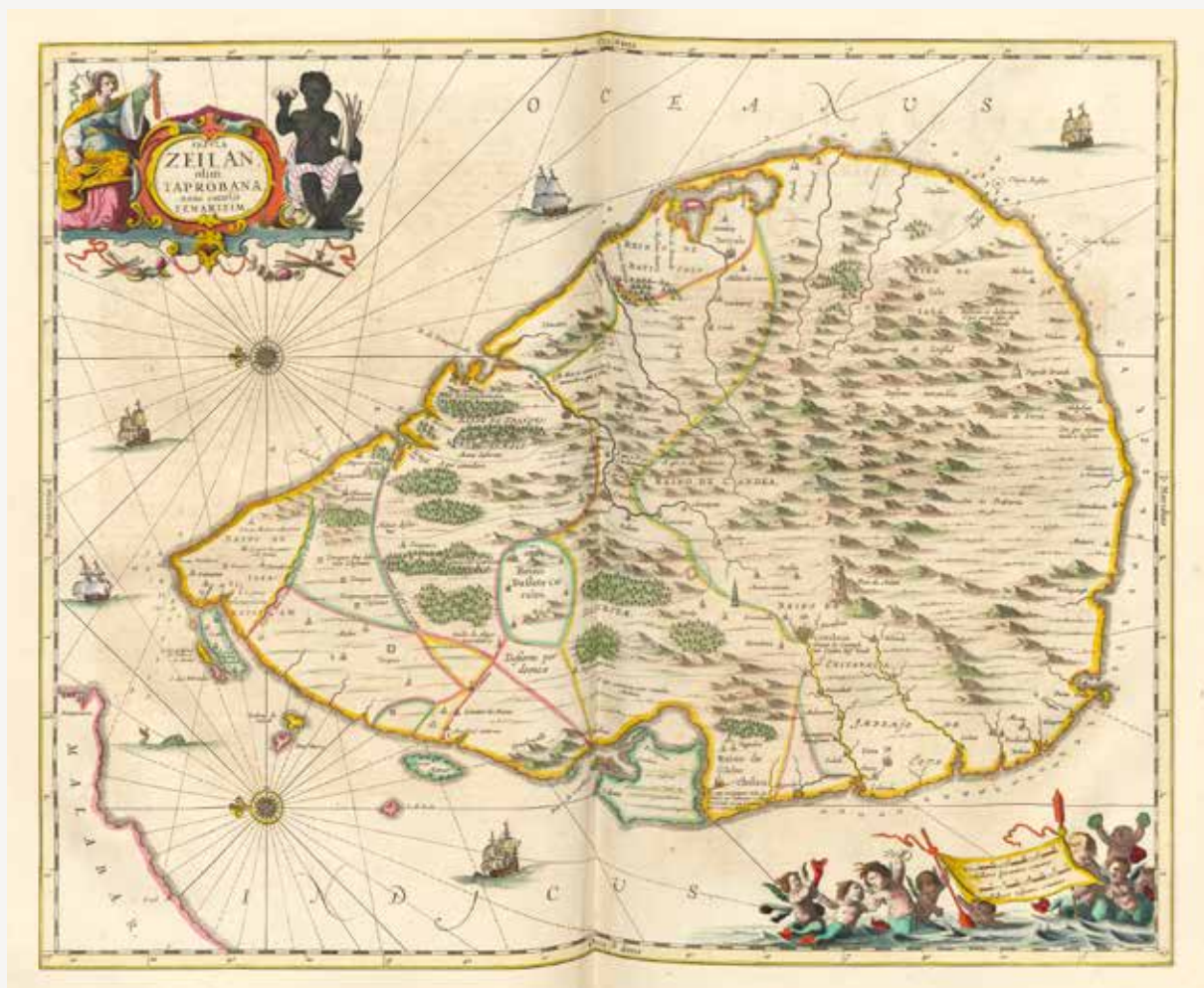
seerd op kaarten die missionaris Martino Martini mee naar Amsterdam had genomen. Joan I Blaeu droeg deze atlas op aan de Heren XVII van de VOC, vermoedelijk in de hoop er een financiële bijdrage voor te ontvangen. De Chinese atlas bestaat uit een nieuwe overzichtskaart van China, vijftien kaarten van Chinese provincies en een kaart van Japan en Korea. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze kaarten niet gebaseerd zijn op VOC-kaarten maar op originele Chinese kartografische bronnen. Bovendien hebben deze kaarten een topografisch karakter en derhalve niet geschikt om gebruikt te worden voor navigatie. Tenslotte voegde Joan I in 1662 nog een kaart van het Arabisch schiereiland toe aan zijn *Atlas Maior*. Er zijn wel plannen geweest een gedrukte atlas van de Indische wateren uit te geven. In 1659 kon-

digde Joan Blaeu aan dat een dergelijke atlas in voorbereiding was. Uiteindelijk is het uitgeefproject door de heren XVII vanwege de hoge kosten afgeblazen, dit tot grote ergernis van Blaeu. In hun werk *Sailing for the East* leggen Günter Schilder en Hans Kok echter geen verband tussen het afblazen van deze gedrukte atlas en het geheimhoudingsbeleid van de VOC.¹⁵ Toch valt niet uit te sluiten dat de vertrouwelijkheid van de kartografische informatie hierbij wel een rol heeft gespeeld. Wanneer het aankomt op zeekaarten van de VOC, kon Joan I

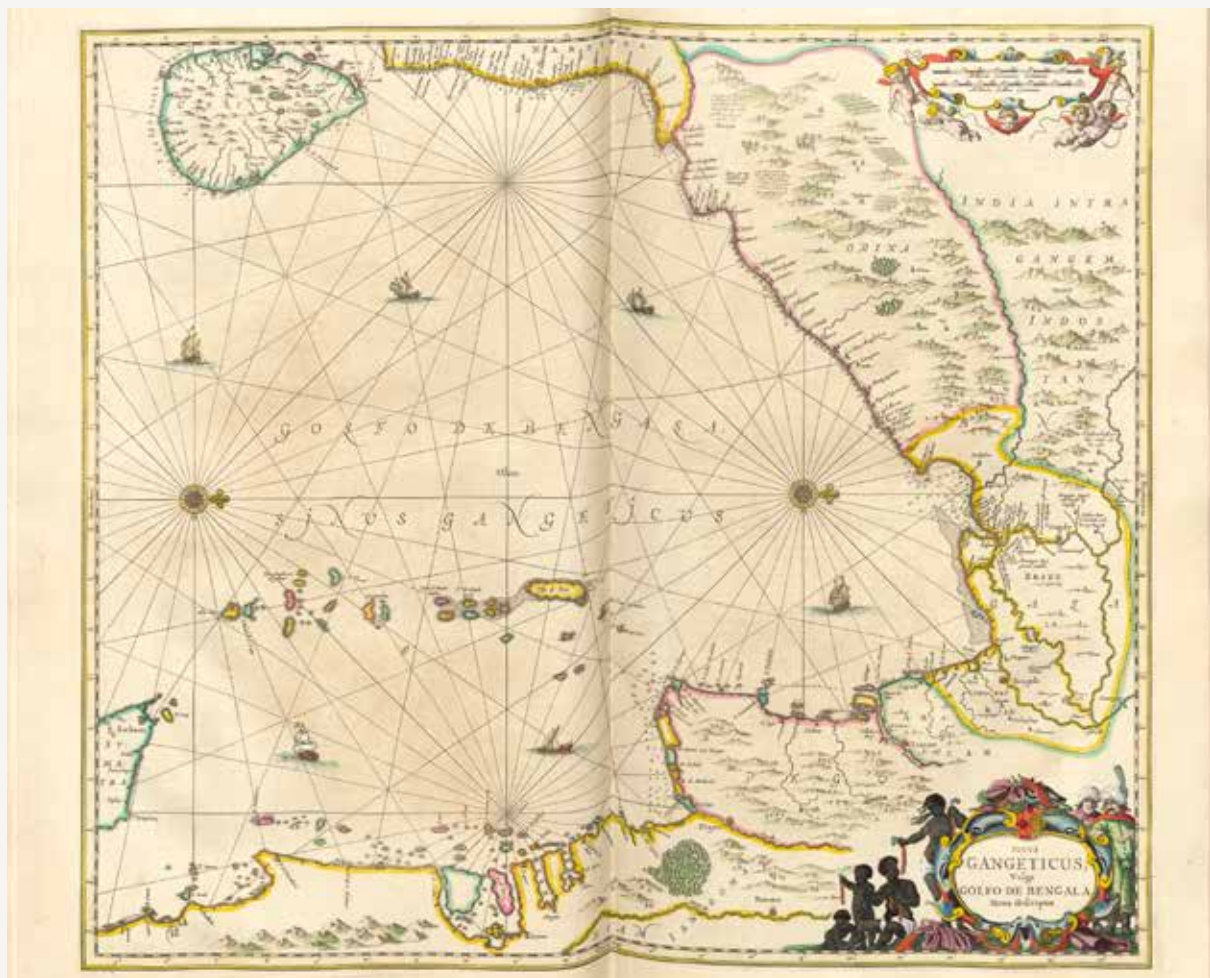
► 8. Zes kaarten van de Aziatische wateren uit atlassen van Johannes Janssonius: a. Indische Oceaan, b. Ceylon (1650), c. Golf van Bengalen, d. Borneo, e. Sumatra, f. Java (1659) (Universitaire Bibliotheken Leiden, COLLBN Atlas 2: 8).

a

b

e

f

Blaeu het zich slechts veroorloven om incidenteel handgetekende kopieën te verkopen aan verzamelaars. De op VOC-gegevens gebaseerde manuscriptkaarten in de zogenaamde 'geheime banden' van de *Atlas Blaeu-Van der Hem*, een door verzamelaar Laurens van der Hem uitgebreide *Atlas Maior*, zijn hiervan de meest bekende voorbeelden.¹⁶

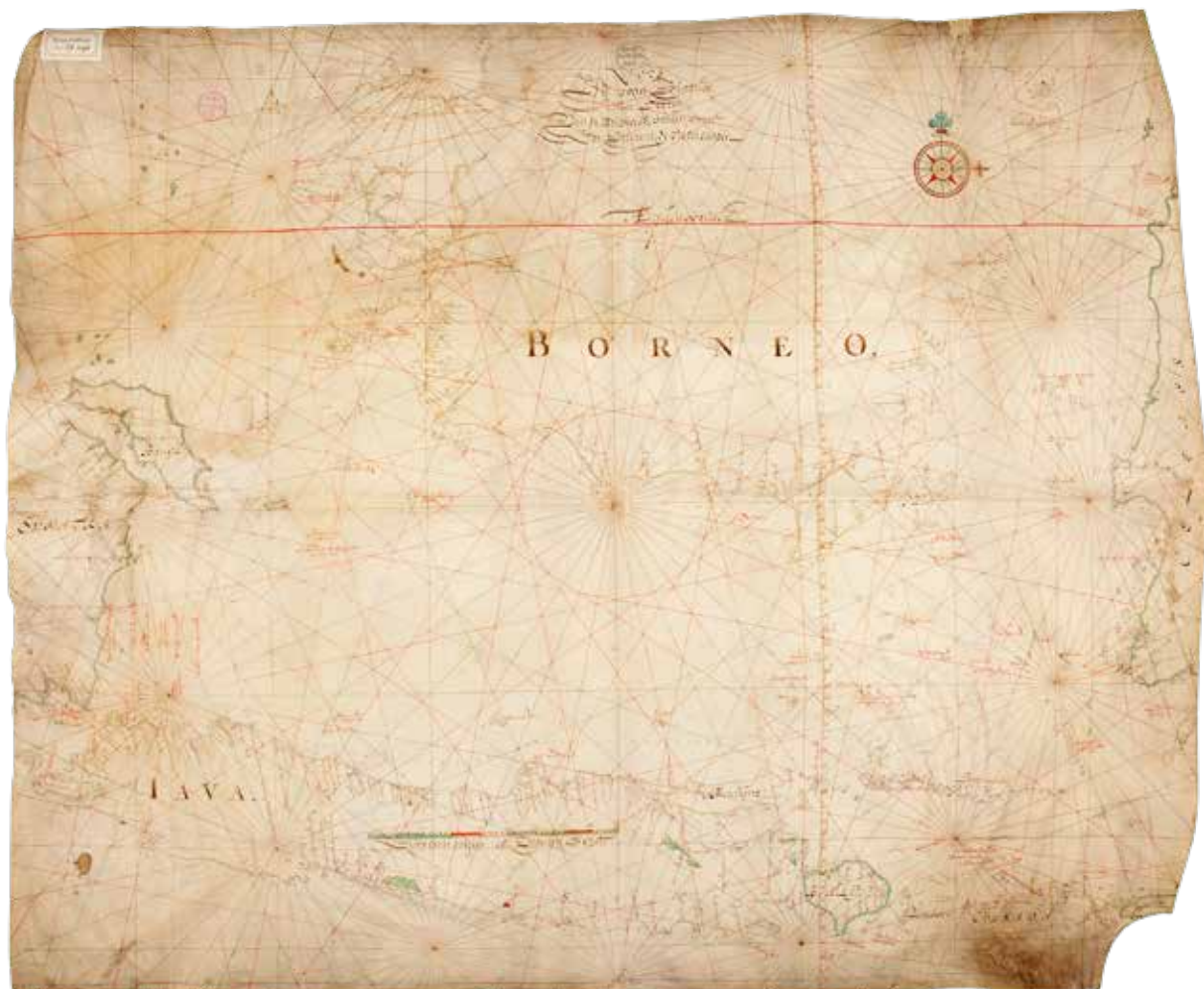
Het grootste verschil tussen gedrukte, commerciële (atlas)kaarten en officiële handgetekende VOC-kaarten is de schaal. Over het algemeen kan gezegd worden dat de officiële zeekaarten op een grotere schaal getekend zijn waardoor ze meer detail tonen en nauwkeuriger zijn. Een karakteristiek kenmerk van zeekaarten is het stelsel van loxodromen of kompaslijnen dat kriskras over het kaartbeeld gaat. Dit netwerk van lijnen is geconstrueerd vanuit een centrale kompasroos, omcirkeld door zestien kompasrozen.¹⁷ Voor de verbindende lijnen tussen deze kompasrozen zijn verschillende kleuren gebruikt ter onderscheid van de vier hele winden, de vier halve winden en de acht verdere onderverdelingen. Sommige kompasrozen zijn

9. Johannes Vingboons, naar Jan Hendriksz Tim, *De straat Sunda*, ca. 1661-1668 (Österreichische Nationalbibliothek, Van der Hem 39:18).

decoratief uitgewerkt, vooral wanneer daarvoor ruimte op de kaart was (om lege ruimten op de kaart op te vullen). Vaak zijn dit de enige decoratieve elementen op handgetekende zeekaarten,

soms samen met een uitgewerkte schaalstok of schaalpasser. Anonieme kaarten kunnen dikwijls toegeschreven worden aan een specifieke kaartmaker op basis van de karakteristieke stijl waarin de de-

10. Joan [I/II] Blaeu, Manuscript VOC-kaart op perkament van de Javazee, 1673 (Universitaire Bibliotheken Leiden, COLBN 054-14-001).

coratieve kompasroos getekend is. Soms zijn er kustprofielen toegevoegd aan zeekaarten, hetzij als kleine tekening- en langs de kustlijnen in de kaart, hetzij als afzonderlijke afbeeldingen. De gedrukte atlaskaarten anderzijds, bevatten doorgaans decoratieve titelcartouches, opdrachtcartouches en uitgewerkte schaalstokken, maar verrassend genoeg over het algemeen vrij sobere kompas-rozen.

Twee zeekaarten op perkament door Joan Blaeu

In de Collectie Bodel Nijenhuis in de Universiteitsbibliotheek Leiden bevinden zich tachtig handgetekende zeekaarten van de VOC, waarvan er veertien op perkament zijn getekend. Twee van deze perkamentkaarten zijn gesigneerd door Joan Blaeu: een kaart van de Javazee uit 1673¹⁸ en een kaart van het zuidelijke deel van de Zuid-Chinese Zee en de Golf van Thailand uit 1686.¹⁹ Toevalligerwijs is eerstgenoemde kaart precies in het jaar getekend dat Joan I Blaeu overleed (op 28 mei) en opgevolgd werd door zijn gelijknamige zoon. Het is in dit specifieke geval daarom onmogelijk om vast te stellen onder wiens verantwoordelijkheid deze kaart vervaardigd is. De kaart uit 1686 is gemaakt in de periode dat Joan II Blaeu de leiding had over de kaartenkamer in Amsterdam. Beide zeekaarten maakten geen onderdeel uit van de standaarduitrusting van VOC-schepen die van Holland naar Batavia voeren en vice versa. Ze zijn vervaardigd ten behoeve van de inter-Aziatische vaart.²⁰ In het midden aan de bovenzijde dragen beide kaarten het privilege dat de Staten Generaal verleend heeft. Dit privilege beschermde de makers in theorie tegen illegale kopieën.

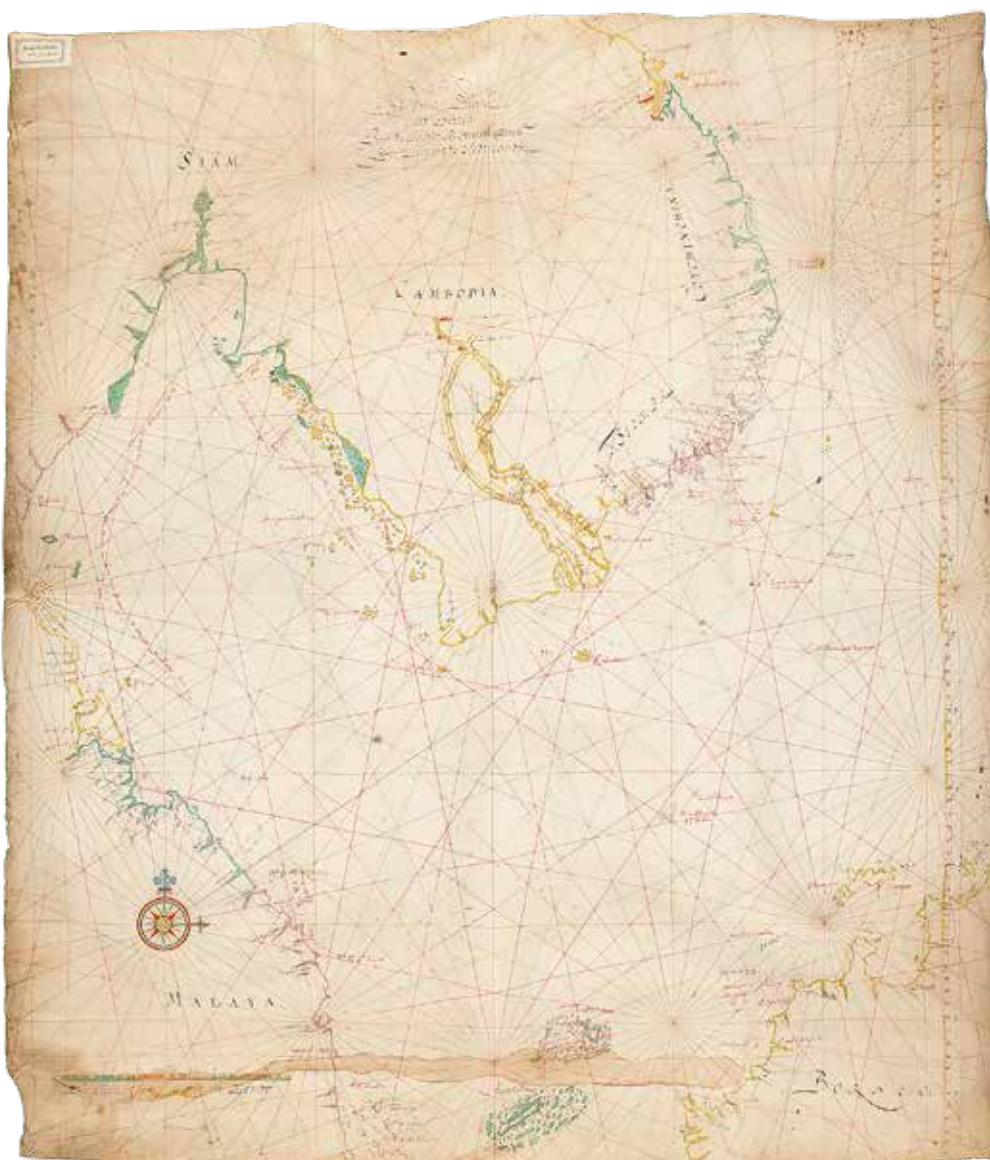
De zeekaart van de Javazee beslaat het zeegebied tussen de Grote Soenda-eilanden (Sumatra, Borneo, Sulawesi en Java). Van Java en de kleinere eilanden Bali, Lombok en Sumbawa zijn ook de zuidelijke kusten in kaart gebracht. Opmerkelijke elementen in deze kaart zijn de kustprofielen die langs de kusten van Java ingetekend zijn met namen als 'Schildpads Hooft', 'Hoorens Hooft' en 'Stiere Hooft'. Karakteristieke elementen op de kaart van de Zuid-Chinese Zee zijn de aangeduide vaarroutes in de Golf van Thailand. Deze routes zijn gebaseerd op reizen van VOC-schepen in 1643 en 1644 en hebben betrekking op de invloed van de verschillende moessons in het gebied.

Onder de Nederlandse namen op deze kaart zijn die van de VOC-factorijen bij Bangkok en Phnom Penh, aangeduid als 'Hollandse Logie'. Een ander opvallend kenmerk op deze kaart is de rechthoekige weergave van de Paraceleilanden (Ilhas de Parcel) in de noordoostelijke hoek van de kaart.

Het uitgevershuis Van Keulen

De uitgeverij Van Keulen is opgericht in 1680 door Johannes I van Keulen (1654-1715). De firma was gevestigd 'In de Gekroonde Lootsman' op de Nieuwe Brug in Amsterdam, in het havengebied. Het uitgevershuis was gespecialiseerd in zeekaarten, zeeatlassen, zeemansgidsen en navigatie-instrumenten, en was in Amsterdam marktleider in deze niche. De in Deventer geboren Johannes I van Keulen vestigde zich in 1678 in Amsterdam. Zijn zoon Gerard, die in dat jaar werd

geboren, nam het bedrijf na de dood van zijn vader over. Vervolgens werd de uitgeverij geleid door kleinzoon Johannes II van Keulen, diens weduwe Catharina Buijs en achterkleinzoon Gerard Hulst van Keulen. Johannes II van Keulen werd daarnaast in 1743 aangesteld als officiële kaartenmaker van de VOC. Na zijn dood zou zijn weduwe Catharina Buijs deze functie vervullen, waarmee zij wellicht beschouwd kan worden als de belangrijkste vrouwelijke Nederlandse kartograaf uit de vroegmoderne periode. Vanaf 1772 werd zij geassisteerd door haar zonen en vanaf 1782 zou zoon Gerard Hulst van Keulen deze functie bekleden.²¹ De belangrijkste uitgave van Van Keulens was de vijfdelige *Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fakkel* in samenwerking met Claes Jansz Vooght, waarvan de eerste editie verscheen in 1682-1684. Van deze zeemansgids van de Europese en

11. Joan II Blaeu, Manuscript VOC-kaart op perkament van de Zuid-Chinese Zee, 1686 (Universitaire Bibliotheken Leiden COLLBN 054-12-001).

West-Indische kusten en wateren verschenen vele edities in meerdere talen. Van belang is de toevoeging van een zesde deel in 1753, met betrekking op de kusten van Oost-Indië. Voorafgaand aan dit zesde deel gaf Van Keulen een aantal losse kaarten van de Aziatische wateren in druk uit. Eerder betrof dit alleen gedrukt kaartmateriaal voor de reis van Texel naar Kaap de Goede Hoop.²² Na een succesvol bestaan van meer dan twee eeuwen werd het familiebedrijf uiteindelijk in 1885 geliquideerd.

Het zesde deel van de Zee-Fakkel

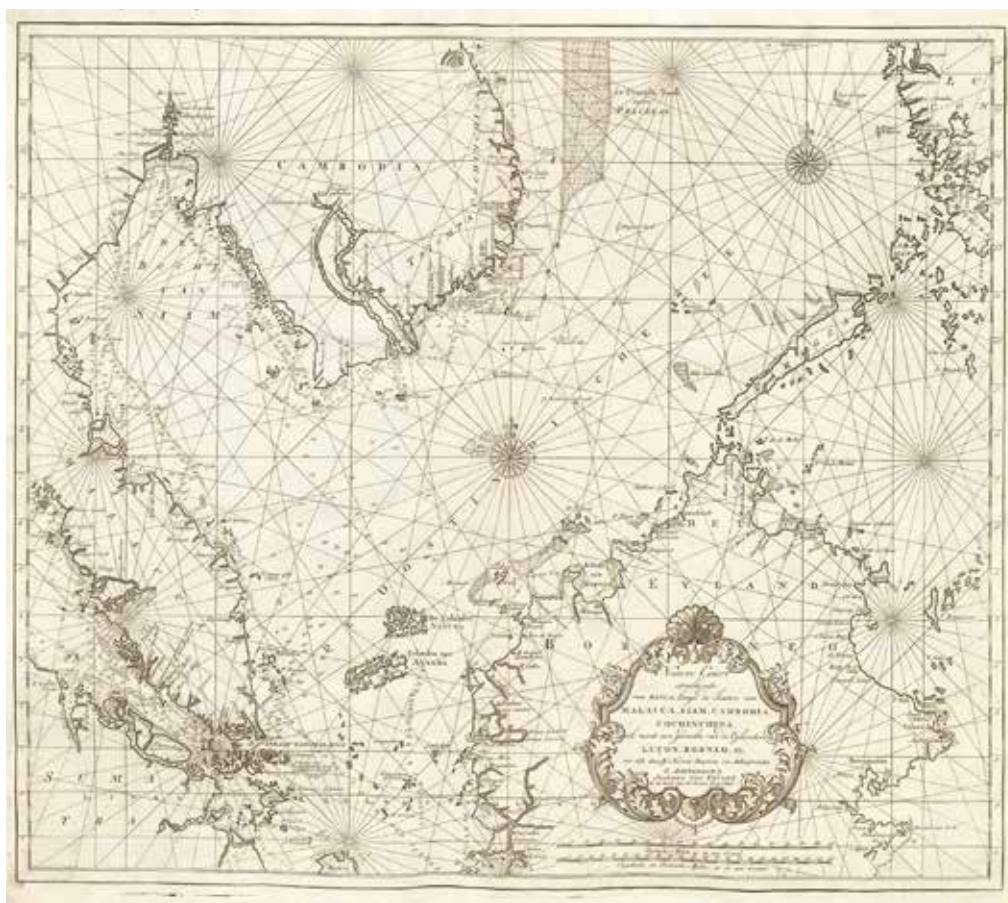
Met het zesde deel van de *Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fakkel* werden voor het eerst zeilinstructies, kustprofielen en kaarten van de VOC in druk uitgegeven. Dit deel werd uitgegeven door Johannes II van Keulen in 1753. De auteur van deze atlas was navigatie-instructeur van de VOC Jan de Marre. Voor lange tijd was de VOC terughoudend geweest om haar kartografische kennis in druk uit te geven. Eerdere plannen van Blaeu om een zeemansgids van de Oost-Aziatische wateren uit te geven werden nooit ondersteund door het bestuur van de VOC. Vanwege deze conservatieve houding was er in feite sprake van de wet van de remmende voorsprong en liep de VOC in de praktijk achter de feiten aan. In 1703 had John Thornton namelijk al in Londen het derde deel van zijn zeemansgids *The English Pilot* uitgegeven, gewijd aan Oost-Indië en gebaseerd op Britse en zelfs Nederlandse bronnen. Veel gedrukte zeekaarten in deze publicatie zijn gekopieerd naar zeekaarten van de VOC, met name kaarten van Joan Blaeu. Daarnaast publiceerde Jean-François Robustel in 1745 *Le Neptune Oriental* in Parijs. Deze Franse stuurmansgids met betrekking op de Aziatische wateren is samengesteld door Jean-Baptiste Nicolas Denis d'Après de Manneville, een officier van de Franse *Compagnie des Indes*. Hij gebruikte verschillende bronnen voor zijn atlas, waaronder *The English Pilot*, maar ook actuele VOC-kaarten van de eilanden Bangka en Billiton. De VOC kon nu simpelweg niet meer achterblijven, maar het was in feite al te laat.²³ Van het zesde deel van de *Zee-Fakkel* is na 1753 nog slechts één editie verschenen, in of kort na 1755. Deze uiteindelijke uitgave bevat enkele toegevoegde kaarten, maar heeft nog steeds dezelfde titelpagina met het jaar 1753. Een exemplaar van deze relatief zeldzame atlas wordt bewaard

12. Titelpagina van het zesde deel van *De Nieuwe Groote Lichtende Zee-Fakkel* door Jan de Marre. Amsterdam: Johannes II van Keulen, 1753 (Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV M x 603).

13. Opdracht van Johannes II van Keulen aan de Heren XVII van de VOC in het zesde deel van de *Zee-Fakkel* (Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV M x 603).

14. *Nieuwe kaart strekkende van Banca, langs de kusten van Malacca, Siam, Cambodia, Cochinchina als meede een gedeelte van de Eylanden Luçon, Borneo &.* Amsterdam: Johannes II van Keulen, 1753 (Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV M x 603).

in de collectie van het KITLV.²⁴ Deze Aziatische stuurmansgids is alleen in het Nederlands uitgegeven, mede omdat de Engelse en Franse markt al voorzien was met de eerder verschenen tegenhangers uit die landen. De VOC was halverwege de achttiende eeuw al in verval en de kartografie van Van Keulen was tevens over haar hoogtepunt heen. Toch zouden de Van Keulens tot het eind van het bestaan van de VOC in 1799 de functie van officieel kaartenmaker blijven bekleden.

Vertrouwelijk of commercieel?

Op basis van uitgegeven gedrukte kaarten is vastgesteld dat de Blaeus bij hun commerciële activiteiten gebonden waren aan de beperkingen die hen in overeenkomsten met de VOC waren opgelegd. De functie van VOC-kaartenmaker was echter dermate lucratief dat deze opwogen tegen de publicatierestricties. Contemporaine Amsterdamse uitgeverij die niet voor de VOC werkten hadden minder beperkingen om kaarten van VOC-gebieden uit te geven. Het beleid van de VOC veranderde pas in de tijd dat de Van Keulens de leiding hadden over de kaartenkamer van de VOC in Amsterdam. In de eerste helft van de achttiende eeuw werden er al Engelse en Franse stuurmansgidsen van Aziatische kusten en wateren uitgegeven. Vanaf dat moment was er geen informatie op het gebied van navigatie meer overgebleven om nog langer geheim te houden.

Literatuur

- Harley, J.B. 1988. Silences and secrecy. The hidden agenda of cartography in early modern Europe. In: *Imago Mundi* 40, blz. 57-76.
- Kok, Hans. 2011. Quo vadis? Het verschil tussen de windroos en de kompasroos. In: *Caert-Thresoor* 30, 1: blz. 20-25.
- Krogt, Peter van der. 1997. *Koeman's Atlantes Neerlandici. Volume I: The folio atlases published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and their successors*. 't Goy-Houten: Hes & De Graaf.
- Krogt, Peter van der. 2000. *Koeman's Atlantes Neerlandici. Volume II: The folio atlases published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu*. 't Goy-Houten: Hes & De Graaf.
- Krogt, Peter van der. 2005. *Joan Blaeu. Atlas Maior of 1665*. Köln: Taschen.
- Krogt, Peter van der & Erlend de Groot, *The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library vol. 5: Africa, Asia and America, including the "secret" atlas of the Dutch East India Company (VOC). Descriptive catalogue of volumes 35-46 of the Atlas*. 't Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2005.

- Paesie, Ruud. 2010. *Zeeuwse kaarten voor de VOC. Het kaartenmakersbedrijf van de kamer Zeeland in de 17de en 18de eeuw*. Zutphen: Walburg Pers.
- Schilder, Günter. 2005. The Van Keulens and the Dutch East India Company. In: Dirk de Vries, Günter Schilder et al., *The Van Keulen Cartography Amsterdam 1680-1885*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, blz. 71-90.
- Schilder, Günter. 2009. Een zeereis naar Indië in de achttiende eeuw. In: Marco van Egmond, Bart Jaski & Hans Mulder (red.), *Bijzonder onderzoek. Een ontdekkingsreis door de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht*. Utrecht: Universiteitsbibliotheek Utrecht, blz. 188-195.
- Schilder, Günter & Hans Kok. 2010. *Sailing for the East. History & catalogue of manuscript charts on vellum of the Dutch East India Company (VOC), 1602-1799*. Houten: Hes & De Graaf.
- Storms, Martijn. 2017. Confidential or commercial? The conflicting interests within the Blaeu and Van Keulen mapmaker families. In: Alexander Reeuwijk (ed.), *Voyage of discovery. Exploring the collections of the Asian Library at Leiden University*. Leiden: Leiden University Press, blz. 78-89.
- Vries, Dirk de. 1996. *Uit de kaartenwinkel van de VOC. Zeekaarten uit de 17^e en 18^e eeuw*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Zandvliet, Kees. 1998. *Mapping for money. Maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw.
- Zandvliet, Kees. 2007. Mapping the Dutch world overseas in the seventeenth century. In: David Woodward (ed.), *The history of cartography vol. 3. Cartography in the European Renaissance*. Chicago: University of Chicago Press, blz. 1433-1462.

Noten

- * Dit artikel is een vertaalde en uitgebreide bewerking van 'Confidential or Commercial?' (Storms, 2017); De auteur bedankt Djoeke van Netten en Michiel van Groesen voor hun input. Daarnaast gaat dank uit naar Günter Schilder en Kees Zandvliet, op wiens onderzoek dit artikel grotendeels voortborduurt.
- 1 Schilder & Kok 2010, 61.
- 2 Schilder & Kok 2010, 68, 84.
- 3 Schilder & Kok 2010, Appendix 6.
- 4 Schilder & Kok 2010, 71 (no. 7 & 8).
- 5 Schilder & Kok 2010, 137, 153, 157.
- 6 Paesie 2010, 47-78.
- 7 De Vries 1996, 5.
- 8 Harley 1988, 63.
- 9 Harley 1988, 63.
- 10 Zandvliet 1998, 129; zie ook Schilder & Kok 2010, 88.

- 11 zie Van der Krogt 2005.
- 12 Van der Krogt 1997, 1:201; Van der Krogt 2000, [8560:2.1].
- 13 Van der Krogt 1997, [8560:1].
- 14 Zandvliet 1998, 118; zie ook Zandvliet 2007, 1438-1442; Schilder & Kok 2010, 82.
- 15 Schilder & Kok 2010, 104.
- 16 Schilder & Kok 2010, 107; Van der Krogt & De Groot 2005, 225-228.
- 17 Kok 2011, 22-25.
- 18 Universitaire Bibliotheken Leiden, COLLBN 054-14-001; Schilder & Kok 2010, 7.06.
- 19 Universitaire Bibliotheken Leiden, COLLBN 054-12-001; Schilder & Kok 2010, 15.07.
- 20 Schilder 2009, 190-191.
- 21 Schilder & Kok 2010, 169.
- 22 Schilder & Kok 2010, 146.
- 23 Schilder 2005, 81-84.
- 24 Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV M x 603.

Summary

Secrecy with the VOC? The double interests from Blaeu and Van Keulen / Martijn Storms

The Dutch East India Company (VOC) produced its own maps. In the course of its long existence (1602-1799) the VOC appointed official mapmakers to lead its map chamber in the East India House in Amsterdam. For two periods, the office of the VOC mapmaker was in the hands of two well-known map publishing families: the Blaeus (1633-1705) and the Van Keulens (1743-1799). The VOC mapmakers had to swear secrecy, but it is open to question to what extent VOC cartography was considered confidential. How did the Blaeu and Van Keulen families reconcile the role of official VOC mapmakers with their activities as commercial publishers? Was there a conflict of interest between their commercial activities and their commitment to the VOC? Evidently, the commercial map printing practice of the Blaeus was limited by the restrictions imposed by the VOC. However, the office of VOC mapmaker was very lucrative and apparently outweighed the publicity restrictions. Contemporary Amsterdam publishers not bound to the VOC, such as Johannes Janssonius, were less constrained in printing maps of VOC territories and included more detailed charts of Asian waters in their atlases. The VOC policy only changed when the Van Keulens were in charge of VOC's Amsterdam map chamber. In the first half of the eighteenth century English and French pilot guides of Asian waters began to be published. At that point no navigational information remained to be kept secret any longer.

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Martijn Storms

E-mail: m.storms@library.leidenuniv.nl

Kaartencollecties in Nederland

Kaartencollectie van het Zeeuws Archief

Leo Hollestelle

Adres en contactgegevens

Zeeuws Archief

Bezoekadres: Hofplein 16, 4331 CK Middelburg

Telefoonnummer: +31 (0)118-67 80 00

E-mailadres: info@zeeuwsarchief.nl

Website: www.zeeuwsarchief.nl

Studiezaal Zeeuws Archief (foto Leo Hollestelle)

Toegankelijkheid

Het Zeeuws Archief is al negentien jaar hét regionaal historisch centrum van Zeeland. Ontstaan uit een fusie van het Rijksarchief in Zeeland en de gemeentearchieven van Middelburg en Veere is deze archiefinstelling inmiddels ook de archiefbewaarpplaats voor de provincie Zeeland, waterschap Scheldestromen en de gemeenten Kapelle en Terneuzen. Vanaf 2021 komt daar de gemeente Schouwen-Duiveland bij.

Het gebouw van het Zeeuws Archief bestaat uit twee delen. In het oude gedeelte, het Van de Perrehuis, een stadspaleis uit de achttiende eeuw, zitten de medewerkers en in het nieuwe gedeelte – een ontwerp van de architect Jan Bentheem – bevinden zich de publieksruimten (receptie, studiezaal, archiefcafé). Daaronder zijn, tot veertien meter diep in de grond, drie depotruimten, met een totale capaciteit van 25 strekkende kilometer kastruimte. De tentoonstellingsruimte is ondergebracht in de kelders van het Van de Perrehuis. In het gebouw zijn ook enkele inwonende instellingen, zoals het Genealogisch Centrum Zeeland en het Elly Hillesum Onderzoekscentrum gevestigd.

De openingstijden van de studiezaal zijn dinsdag t/m vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur. Het Historisch Informatie Punt in Terneuzen is geopend elke maandag en elke woensdag van 10.00 tot 16.00 uur. Originele kaarten kunnen uitsluitend in de studiezaal in Middelburg worden geraadpleegd. Sommige nummers kunnen vanwege de slechte materiële staat, de omvang of de wijze van berging niet in origineel in de studiezaal ter inzage worden gegeven.

Omvang en profiel

Na het Nationaal Archief heeft het Zeeuws Archief de meeste historische kaarten in diverse archieven, collecties en atlassen, ondanks het feit dat in mei 1940 bij de brand van Middelburg als gevolg van oorlogshandelingen een groot aantal kaarten verloren is gegaan.

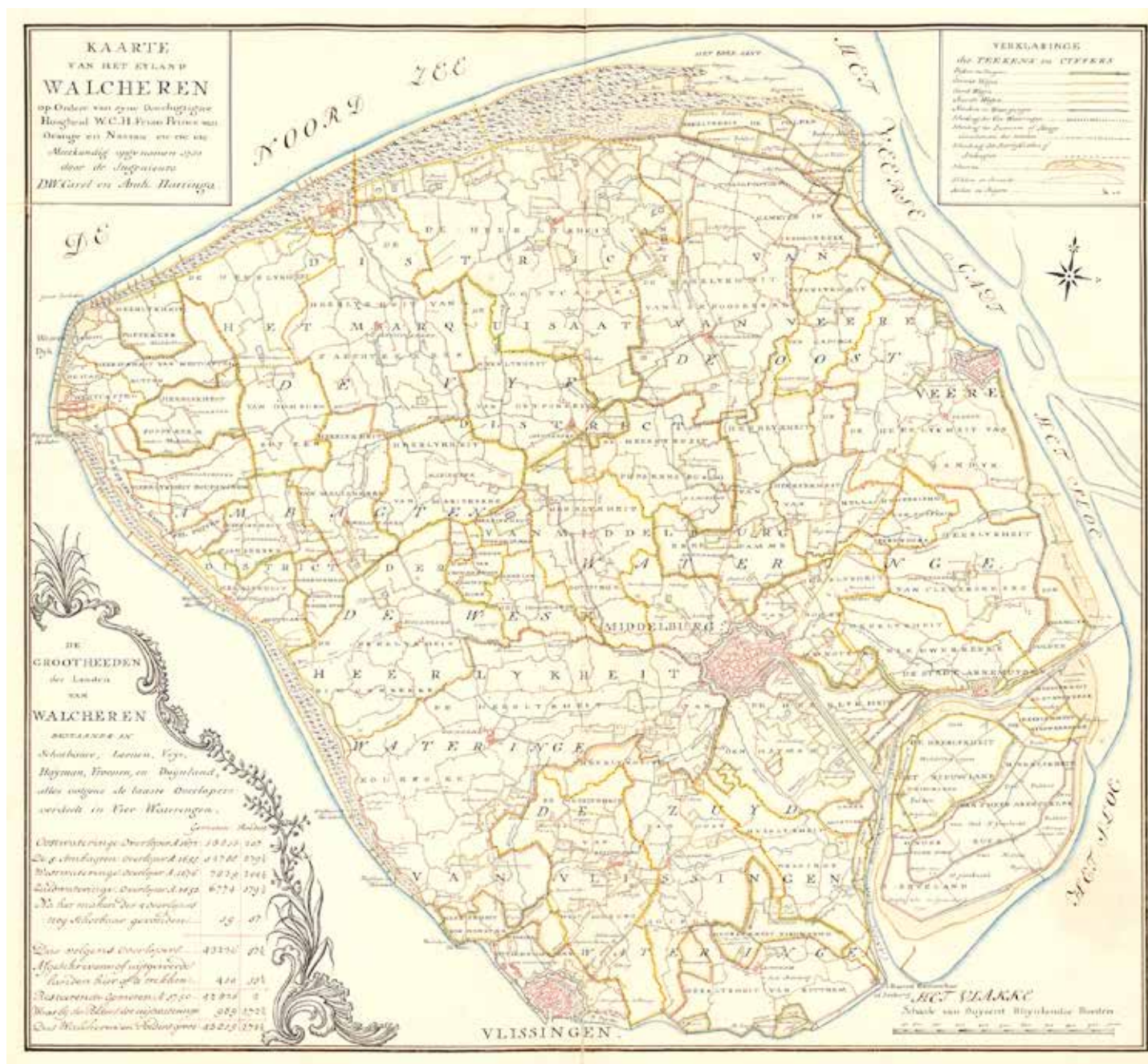
In totaal beheert het Zeeuws Archief zo'n 22.000 kaarten. De Zeeuwse Delta is misschien wel het meest gekarteerde deel van de wereld. Nergens heeft een landschap in de loop van de tijd zoveel veranderingen ondergaan, door de vele inundaties en inpolderingen.

Het historisch kaartmateriaal van Zeeland kent mede daardoor een grote

diversiteit: kaarten van het gewest en provincie, kaarten van heerlijkheden en buitenplaatsen, kaarten van polders- en waterschappen, stadskarten, kadastrale kaarten, civiel- en cultuurtechnische kaarten, militaire kaarten en rivier- en zeekaarten.

De drie grootste en belangrijkste kaartcollecties in het Zeeuws Archief zijn de Atlassen Hattinga, de Zelandia Illustrata (deel I) en de collectie Kaarten Zeeland Rijksarchief in Zeeland.

De Atlassen Hattinga bestaan uit 'Atlas van Zeeland' en 'Atlas van Staats-Vlaanderen'. Deze zijn samengesteld en getekend, deels naar eigen opmetingen, deels naar kaarten van anderen, door W.T. Hattinga en zijn zoons D.W.C. en A. Hattinga, circa 1750. Het betreffen 421 bladen. In het Nationaal Archief is ook een exemplaar van deze atlas aanwezig. De collectie Kaarten Zeeland Rijksarchief in Zeeland betreffen circa 1.800 bladen en is onderverdeeld in het deel 'Kaarten De Waard' en het deel 'Aanwinsten 1955-1990'. Helaas is van het gedeelte 'Kaarten De Waard', genoemd naar de archivaris die de toegang op deze kaartverzameling heeft gemaakt (gepubliceerd in 1916),

"Kaarte van het eyland Walcheren op ordre van sijne doorlugtigste hoogheid W.C.H. Friso, prince van Orange en Nassau, & , meetkundig opgenomen 1750". Kaart van Walcheren en de ambachtsheerlijkheden Nieuwland en Sint Joosland door D.W.C. en A. Hattinga met aanduiding van de grenzen der heerlijkheden en de jurisdicties der steden. Circa 1752. Schaal 1:30.000. 58 x 64 cm., blad 65 x 71 cm. (ZA, Atlas Hattinga Zeeland nr. 14)

een groot deel in mei 1940 verloren gegaan. De kaarten die gespaard zijn bleven zijn ook beschreven in het tweede gedeelte samen met alle na 1913 toegevoegde aanvullingen. De derde grote kaartcollectie betreft het eerste deel van de topografisch-historische atlas 'Zelandia Illustrata', eigendom van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Het eerste gedeelte (cat.nrs 1-831) is gepubliceerd als: W.S. Unger, *Catalogus van den Historisch-Topografischen Atlas van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Eerste Deel: Gedrukte kaar-*

ten en plattegronden (Middelburg 1931). In totaal telt deze kaartverzameling ruim 1.700 bladen. In deze drie collecties zijn een aantal topkaarten opgenomen, zoals die van het eiland Walcheren door de gebroeders Hattinga uit 1750 en de kaarten van Zeeland door Abraham Ortelius en Jacob van Deventer uit de zestiende eeuw. In de 'Zelandia Illustrata' bevindt zich ook een exemplaar van de atlas van Visscher-Roman *Tonneel ofte Bysondere Beschrijvinghe van 't Hertogdom Brabant; En de Graeffschappen van Vlaenderen en*

Zeelandt. Mitsgaders Een oprechte Afbeeldinghe Der Steden en Dorpen daer in ghelegghen, uitgegeven in 1662. In de diverse polder- en waterschapsarchieven zit ook bijzonder kaartmateriaal, vooral de kaarten die kort na de bedding zijn gemaakt en waarop de verkaveling is ingetekend.

Website

De beschikbaarheid en raadpleegbaarheid van historische kaarten is vanaf 2000 dankzij digitalisering en internet enorm toegenomen. In 2002 is het Zeeuws Archief begonnen met het di-

"Zelandicarum insularum exactissima et nova descriptio". Kaart van Zeeland door Jacob van Deventer uit het *Theatrum Orbis Terrarum* van Abraham Ortelius (1570). Schaal 1:270.000. Kopergravure, ingekleurd; 33,5 x 46 cm (ZA, Zelandia Illustrata deel I nr. 60).

gitaliseren van de kaarten uit de drie topcollecties. In dat jaar zijn ook alle kadastrale minuutplannen van 1832 in het kader van 'De Woonomgeving', later bekend als WatWasWaar.nl, gedigitaliseerd. De gedigitaliseerde kaarten en de bijbehorende beschrijvingen zijn te raadplegen via de website van het Zeeuws Archief en via het platform Archieven.nl. De kaarten zijn niet opgenomen in de Beeldbank van het Zeeuws Archief (ook via beide websites). Kaartmateriaal dat wel in de Beeldbank Zeeuws Archief is opgenomen betreft voornamelijk zogenaamde historiekaarten, die historische en militaire gebeurtenissen uitbeelden, zoals de strijd tegen de Spanjaarden in Zeeuws-Vlaanderen gedurende de Tachtigjarige Oorlog. De kadastrale minuutplannen van Zeeland zijn ook te raadplegen via de beeldbank van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Via de website Geoloket 'Cultuur Historie' van de provincie

Zeeland zijn historische kaarten uit de zestiende tot en met de achttiende eeuw in georeferenciede vorm samen met de Groot-schalige Basiskaart en met thematische kaarten, waaronder de hoogtekaart, te raadplegen. Ook de kadastrale minuutplannen 1832 zijn in gevectoriseerde vorm in dit geografisch informatiesysteem opgenomen.

Literatuur

- Blonk-van der Wijst, Dick en Joan (2000), *Zelandia Comitatus: Geschiedenis en cartobibliografie van de provincie Zeeland tot 1860*. 't Goy-Houten: Hes & De Graaf.
- Gittenberger, Franz & Helmut Weiss (1983), *Zeeland in oude kaarten*. Tiel: Lannoo.
- Hoogerhuis, O.W. (eindred.) (1987-2002), *Kadastrale atlas van Zeeland 1832*. Middelburg: Stichting Kadastrale Atlas Zeeland.
- Klerk, A.P. de (eindred.) (2002), *Werken met Zeeuwse kaarten: Handleiding bij het gebruik van oude topografische kaarten*. Utrecht: Matrijs.

Klerk, Aad de (2015), *De oude kaarten van Zeeland: Stad en dorp, land en water in vier eeuwen cartografie*. Zwolle: Wbooks.

Uil, Huib, Albert Meijer & Laurens Priester (red.) (1991), *Gids voor historisch onderzoek in Zeeland*. Amsterdam: Schipbouw & Brinkman.

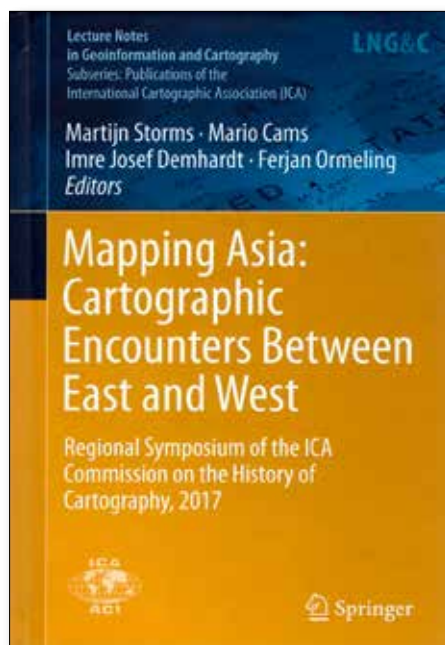
Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Mapping Asia: Cartographic Encounters between East and West : Regional Symposium of the ICA Commission on the History of Cartography, 2017 / Martijn Storms, Mario Cams, Imre Josef Demhardt en Ferjan Ormeling (eds.). - Cham : Springer International Publishing, 2019. - € 190,79

Azië, en dan met name Indonesië, vormt een belangrijk zwaartepunt binnen de verzamelingen van de Leidse universiteit. In de afgelopen jaren is die positie versterkt door het overnemen van de collecties van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam en van het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde, dat ook in Leiden is gevestigd en al sinds 1851 bestaat. Om het belang van de Aziatische collecties beter voor het voetlicht te brengen werd de Leidse Universiteitsbibliotheek in 2017 uitgebreid met een nieuwe verdieping bestemd voor de 'Asian Library'. Rondom de opening van dit onderdeel van de Universiteitsbibliotheek werden in 2017 allerlei activiteiten georganiseerd waaronder twee tentoonstellingen, respectievelijk in het SieboldHuis en het Museum Volkenkunde. Ook werd een internationaal tweedaags symposium georganiseerd gewijd aan de wederzijdse invloed van de Aziatische en Westerse historische kartografie. Zestien lezingen gehouden op dit symposium zijn

Besprekingen

in deze bundel samengebracht en in 2018 gepubliceerd (en niet in 2019, zoals in het colofon wordt vermeld). Het is een compliment naar de organisatoren van dit symposium dat de lezingen op schrift zijn gesteld en zijn uitgegeven. Wel is de prijs voor dit boek stevig. Voor zo'n prijs verwacht je ook goede afbeeldingen, maar deze zijn duidelijk ondergeschikt aan de tekst. Vaak te klein, en regelmatig ook niet scherp. De redactie of uitgever had zich hiervoor meer moeite moeten getroosten. Maar gelukkig zijn veel afbeeldingen in voldoende kwaliteit ook op het internet te vinden. Ongeveer de helft van de artikelen hebben een band of raakvlakken met Nederland. In de andere artikelen gaat het bijvoorbeeld over kartografie van China vanuit Chinees en Westers standpunt en over de invloed van de Jezuiten op de Aziatische kartografie. Ik beperk mij hier tot de aan Nederland gerelateerde artikelen.

De Nederlandse onderwerpen spreken de lezer wellicht het meest aan. Ferjan Ormeling bijt de spits af met een artikel over Topografische Dienst in Nederlands Indië. Een vergelijkbaar artikel (met mooiere afbeeldingen) publiceerde Ormeling in *Caert-Thresoor*, 2017-3. Na hem beschrijven drie wetenschappers uit Indonesië, Albina Apriadsa, Ari Cahyono en Rossaydiana Apriadna hoe Nederlandse kartografen omgingen met lokale benamingen in Nederlands-Indië. Marco van Egmond gaat in op de drie nog bekende achttiende-eeuwse manuscriptkaarten op perkament van de Nederlands-Indische archipel vervaardigd door kaartenmakers van Buginese herkomst. De Buginezen stonden bekend als uitstekende zeevaarders en waren oorspronkelijk afkomstig uit Sulawesi (Celebes). Vermoedelijk werden de Buginese kaartenmakers beïnvloed door een kaart van de Franse kartograaf D'Après de Manneville uit 1745 en waarschijnlijk kenden zij ook één of meer VOC-kaarten. Peter Kang, hoogleraar aan de Nationale Donghua Universiteit op Taiwan gaat in op topografische benamingen op het eiland Formosa / Taiwan in de achttiende eeuw en beschrijft de invloed van de zeventiende-eeuwse VOC-kartografie op westerse (Engelse en Amerikaanse) kartografen die in de achttiende eeuw het eiland in beeld

brachten. Radu Leca van de universiteit van Heidelberg beargumenteert dat kaarten transportmiddelen van kennis ('vehicles of knowledge') zijn en geeft daarbij voorbeelden van de uitwisseling van kennis tussen Japanse en westerse kartografen waarbij ook wordt ingegaan op de negentiende-eeuwse kaarten van Philip Franz von Siebold. Een artikel van Kunitada Narumi en Shigeru Kobayashi sluit hierbij aan. Zij laten zien hoe westerse kartografen in de negentiende eeuw Japanse kaarten gebruikten. Tot slot beschrijft Jeroen Bos de plannen van de militair ingenieur Coenraad Pieter Keller uit 1756 voor de vestingwerken van Bimilipatnam, gelegen aan de Coromandelkust in India en de desastreuze nasleep daarvan.

De bundel bevat een plezierige mix van bekende onderwerpen en (voor mij) van totaal onbekende materie. Het verrijkt zeker de kennis over de relaties tussen de westerse en Aziatische kartografie. De prijs voor zo'n boek is natuurlijk veel te hoog, maar wanneer je het als particulier of bibliotheek er voor over hebt, zijn enkele uren leesgenot verzekerd.

Sjoerd de Meer

Wereldtheater. De geschiedenis van de cartografie / Thomas Reinertsen Berg. - Amsterdam : Athenaeum - Polak & Van Gennep, 2018. - Garenloos gebonden met stofomslag, 349 p. € 35,99

Wereldtheater. De geschiedenis van de cartografie is het debuut van de Noorse journalist Thomas Reinertsen Berg (1971). Het boek biedt in ruim 300 pagina's een compact overzicht van (de ontwikkeling van) het bewustzijn van de mens van zijn ruimtelijke omgeving, en meer in het bijzonder van de kartografische neerslag daarvan in de loop der eeuwen. *Wereldtheater* is prettig leesbaar geschreven en aantrekkelijk geïllustreerd. Tot zover het goede nieuws.

Bezien vanuit meer specifiek kartografische context vallen tijdens het lezen van dit boek tal van details op, die de vraag rechtvaardigen of er wel een behoorlijke eindredactie is gevoerd. Het begint al meteen met het omslag van het boek, dus zelfs vóór we het nog maar geopend hebben.

We zien een detail van de kaart van Jan Mayen door Blaeu, uit ca. 1662-1665 (kenmerkend het exemplaar uit de David Rumsey Map Collection). Die keuze is toepasselijk: de auteur Thomas Reinertsen Berg is een Noor en hij vertelt zijn verhaal over de geschiedenis van de kartografie waar mogelijk met een Scandinavisch accent. Hij verantwoordt dat ook keurig op pagina 13. Dus waar Blaeu (een belangrijke figuur in de ontwikkeling van de kartografie) en Noorwegen (waartoe het eiland Jan Mayen behoort) samenkomen, lijkt de keuze voor deze omslagillustratie heel aardig getroffen. Alleen: volgens de verantwoording van de omslagillustratie in het boek zelf zien we hier een uitsnede van de 'Carta marina' van Antonio Lafreri uit 1572. En dat slaat natuurlijk nergens op. Die verantwoording betreft de originele Noorse uitgave – niet deze vertaling. Een lezer die aan een slordigheid als deze geneigd is conclusies te verbinden is terdege gewaarschuwd.

Op pagina 33 noemt de auteur een 2600 jaar oude kleitablet, gevonden in de Babylonische stad Sippara, "de alleroudste kaart die is gevonden". Dit verwijst naar de befaamde *Babylonian Map of the World*, die te zien is op een kleitablet in het British Museum. Maar de eerste Egyptische kaart en dateert Thomas Reinertsen Berg op 3100 v. Chr. (p. 39), dus nog een half millenium ouder dan wat hij eerder de "alleroudste" kaart noemde die ooit was gevonden. Van dit soort spijkers op laag water zijn er vele voorhanden. Men kan toch niet spreken over het 'uitgeven van boeken' (p. 71) omstreeks 1405, vijftig jaar vóór de boekdrukkunst zelfs maar was uitgevonden. Gillis Coppens van Diest wordt door

Reinertsen Berg consequent 'van Dienst' genoemd (p. 134), Plantijn heet van z'n voornaam Christopher, Van Geelkercken heet Van Geelkerck, Gemma Frisius publiceerde zijn traktaat over landmeten in 1553 (moet zijn 1533). Reinertsen Berg noemt Tycho Brahe 'een van de eersten' die Frisius' methode – nl. de triangulatie – in gebruik namen. Dit moge waar zijn, Van Deventer had in dit kader toch genoemd mogen worden, en zijn naam komt in het boek niet voor, evenmin trouwens als die van Ferraris, Galilei, Homann, Christiaan Huygens, De L'Isle, Van Keulen, Ottens, Sanson, Sgrooten of Visscher. In de literatuurlijst zoekt met vergeefs naar vermelding van standaardwerken als die van C. Koeman, Peter van der Krogt of Günter Schiller of naar publicaties van James Akerman, Tony Campbell, Matthew Edney of Rodney Shirley. In de literatuurlijst valt voorts het grote aantal publicaties op dat kennelijk online raadpleegbaar is. Zijn daardoor veel analoge bronnen afgevalen ...?

De historische kartografie bevindt zich diachroon beschouwd in een interessante ontwikkelingsfase. Laten we het bekijken vanuit de Nederlandse context: in de negentiende eeuw is begonnen met historisch onderzoek en is aan figuren als Van Deventer en de Blaeus de plek toegekend die ze verdienen. De twintigste eeuw is die van verbreding van het onderzoek en zorgvuldige documentatie, waarbij gedacht kan worden aan de standaardwerken van Wieder, Koeman, Schiller en Van der Krogt, en aan de bronnenpublicaties die zijn vervaardigd in het kader van het Explokartproject en de publicaties van uitgeverijen als Canaletto en Asia Maior. Ook internationaal is er trouwens het nodige bronnenmateriaal beschikbaar, denk alleen aan het sinds 1987 verschijnende meerdelige standaardwerk *The history of cartography*. De tijd is dus beslist wel rijp voor een aantrekkelijk en overzichtelijk boek, dat eerder voortgebrachte kennis omtrent de geschiedenis van de kartografie filtert, samenvat en presenteert voor een breder publiek. In dat opzicht voorziet een boek als dat van Thomas Reinertsen Berg dus zeker in een behoefte – maar het vergt een grondige herziening wil het boek de toets der kritiek te kunnen doorstaan. Er is overigens een categorie lezers voor wie dit boek een regelrechte aanrader is, en dat zijn degenen die in het kader van dit algemeen opgezette boek, kennis willen maken met Noorwegen als kartografische mogendheid.

Reinder Storm

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ester Smit

E-mail:

e.smit@historischcentrumoverijssel.nl

International Conference on the History of Cartography 2019 in Amsterdam

In 2019 zal in Amsterdam de ICHC van 14 tot 19 juli 2019 plaatsvinden. In voorgaande nummers van *Caert-Thresoor* heeft u de eerdere berichten over de ICHC in Amsterdam al kunnen lezen. De grote trekker van dit evenement is de Universiteit van Amsterdam. Namens het organisatiecomité presenteert *Caert-Thresoor* hierbij het conceptprogramma.

Datum: Zondag 14 tot en met vrijdag 19 juli of zaterdag 20 juli 2019.

Locatie: Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), Mauritskade 63, 1092 AD Amsterdam.

Het programma bestaan uit: plenaire lezingen, lezingen in parallelsessies, postersessies, participatieve/interactieve workshops, middag met bezoek aan kaartencollecties.

Pré-conferenties:

Bijeenkomst van de *International Cartographic Association* (ICA), vrijdag 12 juli in de UB Utrecht en seminars van de *The International Society of Curators* (ISC-CEM), zaterdag 13 juli in de Universitaire Bibliotheken Leiden (met inbegrepen een bezoek aan de Collectie Bodel Nijenhuis en een mooie stadswandeling).

Tentoonstellingen:

Het Scheepvaartmuseum Amsterdam, Paleis op de Dam, Stadsarchief Amsterdam Workshops, ontvangsten en andere activiteiten:
Nationaal Archief Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Noord-Hollands Archief, TU Delft, Center for Digital Scholarship Leiden - Universitaire Bibliotheken Leiden, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Bijzondere Collecties UvA, Boek- en projectpresentaties

Conferentie: 15-19 juli Amsterdam. Zie: www.ichc2019.amsterdam

Afsluitend 19 juli een afscheidsdiner in *Het Scheepvaartmuseum Amsterdam*

Postconferentie: zaterdag 20 juli *Dagexcursie naar Enkhuizen*

(Wijzigingen onder voorbehoud)

Meer informatie:

<https://ichc2019.amsterdam/history>

Varia Cartographica

Voor vragen: info@ichc2019.amsterdam
of: www.ichc2019.amsterdam
Opgeven kan op:
www.aanmelder.nl/105307/subscribe

Wandkaart De Roij naar Geowetenschappen - Uithof Utrecht

De Utrechtse Faculteit Geowetenschappen heeft eind 2018 een oude wandkaart van het K.F. Hein Fonds in bruikleen gekregen. Het gaat om de tweede editie uit 1743 van de grote provinciekaart van Utrecht door De Roij, oorspronkelijk uitgegeven in 1696. Het fraaie, met wapens en stadsgezichten omringende exemplaar is nu te bewonderen in het gloednieuwe Vening Meineszgebouw A, op de vijfde verdieping tegenover de kamer van de decaan.

De wandkaart van de provincie Utrecht is eind achttiende eeuw in opdracht van Provinciale Staten gepubliceerd en steunt op het werk van de landmeter Bernard de Roij (1638-1707). Het Amsterdamse uitgevershuis Covens & Mortier publiceerde vanaf 1743 een tweede editie van de provinciekaart. Delen van de kaart kregen toen een meer actuele topografie. De wandkaart van De Roij werd tot diep

in de negentiende eeuw nog verkocht en zou anderhalve eeuw dienst doen als belangrijkste gedrukte overzichtskaart van de provincie Utrecht. Pas in 1850 kwam er een waardige opvolger in de vorm van de *Kaart van de provincie Utrecht* met een schaal van 1:50.000 door de kadastrale landmeter Jan Hendrik Kips. Een sterk uitvergroete reproductie van het zuidwestelijke blad van deze vierbladige kaart is trouwens te bewonderen in het bedrijfsrestaurant van de Faculteit Geowetenschappen.

De Acht Zaligheden

Alleen al om de naam moet iedereen hier verplicht naar toe, voor geïnteresseerden in de kartografie komt daar nog een reden bij. In het museum in Eersel is een tentoonstelling te zien: *Hertogdom Brabant in Kaart en Prent - Historische landkaarten en prenten tot 1800*

Het eerste exemplaar van het boek *Brabantia Ducatus, het Hertogdom Brabant in Kaart en Prent* werd in juni 2018 aangeboden aan de Commissaris van de Koning. Een half jaar later heeft Kempenmuseum De Acht Zaligheden er de primeur mee. Op de tentoonstelling zijn unieke kaarten te bewonderen, maar ook

boeken en mooie prenten van het oude hertogdom. Het hertogdom strekte zich uit tot ver buiten de Nederlandse landsgrenzen, namelijk in België. Kaarten waren allereerst van belang voor de eigen omgeving, om ermee te reizen. Ze werden echter ook gebruikt om aanspraak te maken op bepaalde gebieden, waarbij de kaart werd gebruikt als 'bewijs'. Tenslotte waren kaarten pronkmateriaal. Dat pronken gebeurt nu weer in het Kempenmuseum De Acht Zaligheden. De geschiedenis roerde zich in Brabant. Oorlogen werden uitgevochten. Grondgebied werd gewonnen of verloren. Graveurs en uitgevers speelden daarop in. Dergelijke veranderingen zijn vaak nauwkeurig af te lezen op kaarten. Voor deze bijzondere expositie werkt het museum samen met de Stichting Historische Cartografie. Een buitengewone kans om de soms zeer gedetailleerde kaarten en prenten te bewonderen.

Wanneer: tot en met 31 maart 2019
Waar: Kempenmuseum De Acht Zaligheden; Kapelweg 2, Eersel
Meer info en openingstijden: 0497-515649 en receptie@kempenmuseum.nl
www.achtzaligheden.nl

Italiaanse wegnatlassen

In de zeventiende en achttiende eeuw gingen studenten met rijke ouders op de zogeheten *Grand Tour* naar Italië. In een lezing over de geschiedenis van de kartografie, door Catherine Delano-Smith (werkzaam bij het *Institute of Historical Research*, Universiteit van Londen), Tony Campbell (vroeger werkzaam in de *British Library*), Alessandro Scafi (werkzaam bij het Warburg Instituut) en anderen wordt ingegaan op de Italiaanse wegnatlassen van het eerste uur in de jaren 1770.

Wanneer: 2 mei 2019. De bijeenkomst begint om 17.00 uur.
Waar: Warburg Institute, School of Advanced Study, Universiteit van Londen, Woburn Square WC1H 0AB Londen
Toegang is gratis.
Contactpersoon: Tony Campbell
Voor vragen: tony@tonycampbell.info
Meer informatie: www.warburg.sas.ac.uk/whats-on/lectures

1. De decaan van de Utrechtse Faculteit Geowetenschappen, Piet Hoekstra (rechts), ontvangt de in bruikleen gegeven wandkaart uit handen van de directeur van het K.F. Hein Fonds, Quinten Peelen (Foto: M. van Egmond).

Veertiende conferentie van Digital Approaches to Cartographic Heritage

De *Commission on Cartographic Heritage into the Digital of the International Cartographic Association* zetten de traditie van kartografisch erfgoed voort. Dit keer in Thessaloniki, Griekenland. Het evenement wordt gesteund door de *Map and Geoinformation Curators Group* (MAGIC). Een greep uit het veelbelovende programma: digitaliseren en georefereren, inhoudelijke analyse van geometrie met betrekking tot kartodiversiteit, wat zoveel wil zeggen als kaarten zowel in manuscript als gedrukt, losse kaarten in serie of in archiefstukken en boeken, en de bestudering van landschapsveranderingen gebaseerd op kaartbronnen in archieven. De rode draad van deze conferentie is het gebruik van digitale toepassingen in historisch-kartografisch onderzoek.

Wanneer: 8 – 10 mei 2019

Gastinstellingen: Aristoteles Universiteit Thessaloniki (AUTH), bibliotheek en informatiecentrum en Museum van Byzantijnse Cultuur Thessaloniki
Meer informatie: www.cartography.web.auth.gr/ICA-Heritage/Thessaloniki2019/ en ook: www.lib.auth.gr/en

Historische ontwikkeling Leiden in beeld

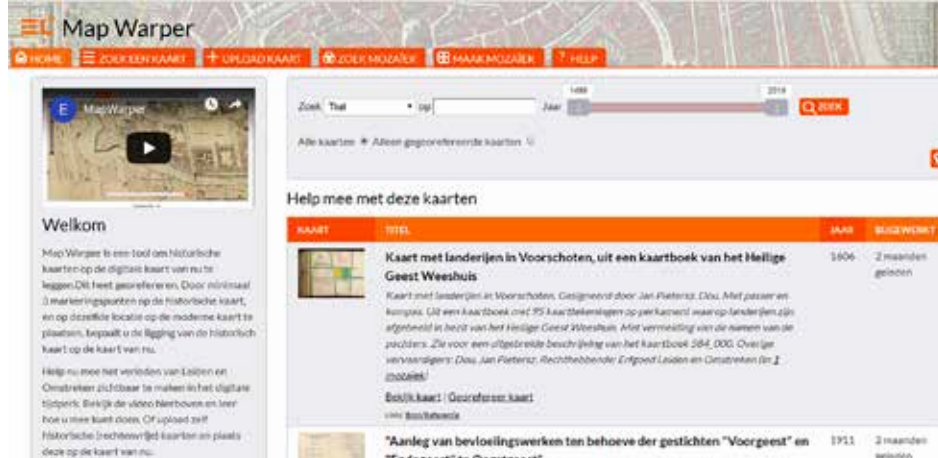
Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO) heeft al een tijdje topmonumenten op de (digitale) kaart staan. Nu kan deze worden uitgebreid met het zogeheten programma *MapWarper* waarmee we historische kaarten over een digitale kaart van nu kunnen leggen. Het leuke is, dat gaandeweg de historische ontwikkeling van de stad in beeld komt, met prachtig oud kaartmateriaal. Op de website van het 'archief Leiden', <https://www.erfgoedleiden.nl/erfgoed-kaart> staat een duidelijke instructie, met uitgebreide handleiding. Iedereen kan meedoen en er is ruimte om te experimenteren.

Waar: www.erfgoedleiden.nl/erfgoed-kaart/doe-mee/map-warper
Info: www.erfgoedleiden.nl/

Lezingen Studiekring Historische Kartografie

De Studiekring Historische Kartografie heeft voor het komende kwartaal interessante lezingen op de eerste zaterdagen van de maand.

Let op: wie geen lid is, is van harte welkom, maar dient zich op te geven via het contactformulier van de Studiekring

2. Schermuitsnede van de MapWarper, op de site www.erfgoedleiden.nl/ (<http://warper.erfgoedleiden.nl/>)

Historische Kartografie op:
www.historischecartografie.nl/contact/

Op 13 april 2019 (pas op, dit is in verband met Pasen de tweede zaterdag van de maand) geeft Dr. Peter van der Krogt een lezing. Het onderwerp wordt nog nader bekendgemaakt op www.historischecartografie.nl

Informatie: www.historischecartografie.nl
Opgeven via:
www.historischecartografie.nl/contact/
Waar: Studiezaal van de Oudheidkamer Twente, Stroinksbleekweg 12b in Enschede
Tijdstip: 10.00-12.00 uur
Toegangsprijs lezing voor niet-leden is slechts vijf euro.

Groen erfgoed op de kaart

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft ons groene erfgoed op de kaart gezet. Bij het uitvergroten liggen sommige gebieden er kaal bij, en blijken juist binnensteden lommerrijker dan gedacht. De kaart is vernieuwd en te zien op: www.landschapinnederland.nl/kaart-groen-erfgoed.

Kaartbeheerders en -historici strijken neer in Gotha

'New technologies in map curatorship': het had het thema kunnen zijn van het afgelopen kaartbeheerderscongres in het Duitse Gotha, oktober 2018. Zo'n 25 specialisten, voornamelijk werkzaam in de functie van conservator van (oude) kaarten, waren hier bijeengekomen te praten over de ontwikkelingen in hun vakgebied. Een zaal in het vroegbarokke Schloss Friedenstein vormde daarvoor het fraaie decor. En wie Gotha zegt, zegt Justus Perthes. Deze roemruchte uitgeverij van voornamelijk kaarten en atlanten bestond tussen 1785 en 2010 en maakte van de Thüringse stad zo'n beetje het centrum van de negentiende-eeuwse kartografische wereld. Het kaartbeheerderscongres – waarvan

de organisatie tegenwoordig in handen is van de Map and Geoinformation Curators Group (MAGIC) – gaf een aantal lezingen over verscheidene aspecten binnen de praktijk van kaartenverzamelingen, bijvoorbeeld over de digitale ontsluiting van stadsgezichten op kaarten of het collectioneren van kartografische afbeeldingen in kranten. Een belangrijk deel van het programma bestond uit een discussie over de toekomst van MAGIC. Besloten is om op korte termijn voorlopig onder de huidige paraplu van de ICA-commissie Cartographic Heritage into the Digital te blijven opereren. Op middellange termijn kan wellicht een eigen, zelfstandige commissie in het leven worden geroepen.

Aansluitend aan het MAGIC-congres vond het Kartographiehistorisches Colloquium plaats. Het was alweer de negentiende keer dat dit tweejaarlijkse congres werd gehouden. Voor de ongeveer 75 deelnemers stonden zo'n 25 korte- en lange lezingen en een postersessie op het programma. Alle bijdragen werden gegeven in de Spiegelzaal van Schloss Friedenstein: een weliswaar mooie ruimte.

De meeste lezingen waren zeer onderhoudend. De onderwerpen liepen, traditiegetrouw, behoorlijk uiteen. Er werden relatief veel negentiende-eeuwse onderwerpen belicht. Overigens stonden in relatief weinig presentaties nieuwe technieken zoals georefereren of nauwkeurighedsanalyse centraal. Al met al was het een mooie, informatieve en zonnige kaartenweek in Gotha, dat zich weer – al was het maar voor even – het centrum van de kartografische wereld mocht noemen.

Marco van Egmond

Ristowprijs

De *Washington Map Society* is van plan in 2019 de Ristowprijs uit te reiken voor beste artikel aangaande de historische kartografie. Alle studenten en/of onderzoekers

die zich bezighouden met de historische kartografie komen voor de prijs in aanmerking. Afgestudeerden, bijna afgestudeerde studenten, onderzoekers en promovendi van alle nationaliteiten mogen meedingen. Het wordt aanbevolen om het ingezonden artikel te voorzien van bijbehorende illustraties en afbeeldingen van kaarten. Er zijn een aantal eisen. De voertaal is het Engels en het ingeleverde artikel mag niet langer dan 7500 woorden bevatten. Aanleveren kan digitaal, in pdf-formaat of op papier via gefrankeerde post. De winnaar wordt beloond met 1000 dollar, tevens wordt het winnende artikel gepubliceerd in het tijdschrift *The Portolan*.

Uiterste inleverdatum: vóór 1 juni 2019.
 Vragen: kap@raremaps.com
 Informatie over de prijs en vorige prijswinnaars: www.washmap.org of:
 Dr. Edson: eedson@pvcc.edu
 Opsturen artikel in pdf-formaat: eedson@pvcc.edu
 Opsturen per post: Evelyn Edson, 268 Springtree Lane, Scottsville, VA 24590, Verenigde Staten.

Vijfde Jansoniuslezing

Op vrijdag 25 januari 2019 werd voor de vijfde keer de Jansoniuslezing gehouden. Na Peter van der Krogt, Bram Vannieu-

wenhuyze, Günter Schilder en Ferjan Ormeling was het nu de beurt aan Kees Zandvliet, hoogleraar vroegmoderne geschiedenis van Amsterdam aan de UvA en hoofd presentaties bij het Amsterdam Museum. Wegens de grote belangstelling was de lezing verplaatst naar de Doopsgezinde Kerk waar zo'n 150 toehoorders aanwezig waren. Nieuw dit jaar was dat de lezing voorafgegaan werd door een presentatie van onderzoek door kartografiestudenten van Bram Vannieuwenhuyze en Djoeka van Netten, naar de compilatiekaart getiteld *Carte de la Mer du Sud / Carte de la Mer du Nord* van Nicolas de Fer uit 1713. Rondom deze kaart was ook een kleine tentoonstelling ingericht. Het hoofdprogramma was de lezing 'Joan Blaeu, Geertruid Vermeulen en hun kinderen revisited' van Kees Zandvliet. De spreker begon zijn lezing met de vaststelling dat het onderzoek naar de familie Blaeu tot nu toe meestal vanuit een specifieke invalshoek gedaan is. Hij benadrukte het belang van familiebanden in de vroegmoderne tijd en pleitte tevens voor meer aandacht voor de rol van vrouwen in de geschiedenis van de kartografie. In zinvol genealogisch onderzoek, juist ook via de vrouwelijke lijnen, kunnen relaties met andere families blootgelegd worden. Ook de rol van het geloof kan niet onderschat

worden: door het maken van kaarten be-toonden kartografen eer aan Gods schepping. Zandvliet verontschuldigde zich dat zijn presentatie nog 'geen af verhaal' was maar gebaseerd op eerder onderzoek naar de vijfhonderd rijksten uit de Republiek en nog lopend onderzoek. Het leverde een caleidoscopische reis langs verschillende markante familieleden van het vooraanstaande uitgeversgeslacht op. Het eerste deel van de lezing ging vooral in op Geertruid Vermeulen, de echtgenote van Joan Blaeu. Zij kwam uit Gouda en nam bij het huwelijk met Joan Blaeu niet alleen grondbezit in de Beijerlanden mee maar ook een bruidsschat van twintigduizend gulden, vergelijkbaar met twee miljoen euro vandaag de dag. Via de derde generatie Blaeu komt Zandvliet aan het eind van zijn lezing aan bij Willem Blaeu: het zwarte schaap en de beunhaas van de familie. Het makelaarsgilde beschuldigde hem van beunhazerij en de geldboete die hij kreeg opgelegd leidde tot geldproblemen waardoor hij allerlei bezittingen uit de familie moest verkopen, waaronder de *Atlas van Loon*, die thans in het Scheepvaartmuseum bewaard wordt. De middag werd afgesloten met een gemeenschappelijk borrel aan de Oude Turfmarkt.

Martijn Storms

3. Portretten van Joan Blaeu en zijn vrouw Geertruid Vermeulen door Jan van Rossum. Olieverf op doek, 1663. Collectie Amsterdam Museum.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Bicknese, Maarten & Cor Kerstens, *Caerte van de Vryeheydt Etten. Achtergronden bij gelegenheid van de restauratie ervan in het najaar van 2018*. Etten-Leur: Heemkundekring Jan uten Houde, 2018. - ISBN 9789070432201. - 36 blz.

Bifulco, Stefano & Fabrizio Ronca, *Cartografia e topografia Italiana del XVI secolo: Catalogo ragionato delle opere a stampa*. Roma: Edizioni Antiquarius, 2018. - ISBN 97888990937613. - 2572 blz. - 3 banden. - € 600,-.

Brood, Paul, Gerard van Krieken & Jan Spoelder, *De wijde wereld van Cornelis Pijnacker (1570-1645)*. Zwolle: Wbooks, 2018. - ISBN 9789462582941. - 296 blz. - ill. in kl. - € 24,95.

Brooke-Hitching, Edward, *The golden atlas: The greatest explorations, quests and discoveries on maps*. London [etc.]: Simon & Schuster, 2018. - ISBN 978-1-4711-6682-2. - 256 blz. - ill. in kl. - \$ 16,99.

Choi Jr., Kim Il, 'Partly copies from European prints: Johannes Kip and the invention of export landscape painting in eighteenth century Canton.' *Rijksmuseum Bulletin* 66 (2018), 2: 120-143.

Dörfler, Wolfgang, *Die Gorries-Karten: die ältesten topographisch guten Karten des Elbe-Weser-Dreiecks*. Rotenburger Schriften (Rotenburg/Wümme: Verein der Freunde des Archivs für Heimatforschung) 98 (2018): 25-58 met DVD. - Behandelt de kaart van Johann Gorries, Ducatus Bremæ & Ferdæ, o.m. uitgegeven door Blaeu (1662), Visscher, De Wit en Danckerts.

Dorofeeva-Lichtmann, Vera, 'The first map of China printed in Europe [Ortelius 1584] reconsidered: Confusions about its authorship and the influence of Chinese cartography.' In: Catherine Jami & Luis Saraiva (eds.), *Portugal and East Asia V: Visual and textual representations in exchanges between Europe and East Asia*. Singapore: World Scientific, 2018, pp. 139-169.

Franssen, Mathieu, *Hertogdom Brabant in kaart en prent. Historische landkaarten en prenten tot 1800*. [Eersel]: Kempenmuseum De Acht Zaligheden, [2019]. - 20 blz. - € 2,-.

Jong, Remy de & Martijn Storms, 'De kaartenveiling van Krayenhoff', *De Boekenwereld* 34 (2018), 4: 32-35.

Kok, Hans, 'Een wereldkaart met de kompasvariëaties van Sir Edmund Halley door Reinier en Josua Ottens.' In: *Caert-Thresoor* 37 (2018), 160-164.

Mostert, Ilja, 'Cornelis Goliath (1617-1660). Leven en werk van wereldberoemd kaartmaker in Zeeland en Zuid-Amerika.' In: *Caert-Thresoor* 37 (2018), 149-159.

Nicolai, Roel, 'Analysing MapAnalyst and its application to portolan charts.' In: *e-Perimtron* 13,3 (2018), 121-140. On-line: http://e-perimtron.org/Vol_13_3/Nicolai.pdf

Presley, Paul, 'Chimney map', Gerard Valck, c. 1695', *Geographical* 89 (2017), 7: 18-19.

Radstaat, Joke, 'Kaartencollecties in Nederland: Kaartencollectie van het Streekarchief Midden-Holland.' In: *Caert-Thresoor* 37 (2018), 165-166.

Scholten, Frans, 'Veldstellen, trommelkaarten, dubbeltjeskaarten, manoeuvreerkaarten en krijgspelkaarten: variëaties op het thema Topographische en Militaire Kaart.' In: *Caert-Thresoor* 37 (2018), 137-148.

Siniscalchi, Silvia, & Cosimo Palagiano, 'The place names of the Middle East before and after Ptolemaic cartography: An emblematic selection from ancient maps.' In: *The Cartographic Journal* 55 (2018), 205-216.

Stehouwer, Jan, 'Een nieuwe poging van Krayenhoff om een driehoeksnet te meten'. In: *De Hollandse Cirkel* 20,3 (2018), 104-109.

Storm, Reinder, 'Athlas Royal' [Uit de KNAG-collectie 4], *Geografie* 28 (2019), 2: 34-35.

Vande Winkel, Georges (red.), *Philips de Dijn (+ 1665); Cartograaf, landmeter, mathematicus*. Aalst: Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst, 2018 [Jubileumuitgave 70 jaar Het Land van Aalst, jaargang 70, 4] - € 10,-

[<http://www.hetlandvanaalst.be/wordpress/actualiteit/jubileumuitgave-gewijd-aan-cartograaf-philips-de-dijn/>]

- Dirk Van de Perre & Georges Vande Winkel, 'Een Philips de Dijnnummer als afsluiter van zeventig jaar gedrukte jaargangen Het Land van Aalst.' (blz. 5-6)

- Bart Merckaert, 'Philips de Dijn, een leven in kaarten.' (blz. 7-18).

- Dirk Van de Perre & Georges Vande Winkel, 'Overzicht van het cartografisch en landmeetkundig oeuvre van Philips de Dijn.' (blz. 19-42).

- Gerrit Liessens, 'Het "cartulaire des biens de l'abbaye d'Anchin" van Philips de Dijn (1621-1626).' (blz. 43-54).

- Georges Vande Winkel, 'Philips de Dijn en de benedictines-senabdi van Vorst (Brussel). Kaartboeken 1629-1638.' (blz. 55-74).

- Georges Vande Winkel, 'Een kaart van het Land van Aalst uit 1626 en landmeter Philips de Dijn.' (blz. 75-92).

- Pieter Beyls, 'Overzichtskaarten van Vlaamse kasselrijen en steden in de zestiende en zeventiende eeuw.' (blz. 93-108).

- Julie Bohez, 'Philips de Dijn als prognosticateur en auteur van almanakken.' (blz. 109-120).

Viličić, Marina, & Miljenko Lapaine, 'The problem of double longitudes in Glavač's map.' In: *The Cartographic Journal* 55 (2018), 218-234. - betreft kaart van Kroatië uit 1673, voorlopers en navolgers.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

e-Perimtron 13,3 (2018)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

Nicolai, Roel, 'Analysing MapAnalyst and its application to portolan charts' (blz. 121-140).

Dias, Gonçalo A.S., 'Investigating Beccari's Claims with New Cartometric Methods' (blz. 141-160).

Livieratos, Evangelos, & Chrysoula Boutoura, 'Carte Pisane and its coastline shape' (blz. 161-181).

De Hollandse Cirkel 20,3 (december 2018)

Informatie: <http://www.hollandsecirkel.nl/>

Aardoom, Leen, 'Het Stückerath-vier-slingertoestel, niet geïnventariseerd "geodetisch instrumenteel erfgoed"' (blz. 94-103).

Stehouwer, Jan, 'Een nieuwe poging van Krayenhoff om een driehoeksnet te meten' (blz. 104-109).

IMCoS Journal 155 (December 2018)

Informatie: <http://www.imcos.org/imcos-journal>

Davies, Stephen, 'Some deep-laid scheme of the perfidious English': Captain Daniel Ross, FRS, IN and the systematic hydrographical surveying of the China Seas, 1806-1820' (blz. 14-25).

Maxwell, Susan, 'The Philippines: A link between Thomas Cavendish (1560-1592) and Sir Robert Dudley (1574-1649)' (blz. 26-38).

Wattis, Jonathan, & Peter Geldart, 'Expansion & Reclamation: A brief history of Hong Kong in street plans' (blz. 40-48).

IMCoS Journal 156 (March 2019)

Brown, Wesley, 'Nuevo Mapa Geográfico de la América Septentrional': José Antonio de Alzate y Ramírez's remarkable map of New Spain' (blz. 11-26).

Ucsu, Kaan, 'Bahriyye-i Bahr-i Siyah', 1724-1725: Ibrahim Müteferrika's map of the Black Sea and its copies in the Bibliothèque Nationale de France' (blz. 29-39).

Gaeta, Gordon, 'Irrelevant and unwanted: Early Hong Kong through the lens of cartography' (blz. 40-47).

The Portolan 104 (Spring 2019)

Informatie: <http://www.washmapsociety.org/The-Portolan-Journal.htm>

Martin, Rheagan Eric, 'Jacopo de' Barbari and the Limits of Knowledge' (blz. 9-22).

Langelan, Chas, 'The Lost Early Maps of Georgetown' (blz. 23-39).

Stewart, Roger, 'Brands and Nineteenth Century Antique Miniature Atlases' (blz. 40-46).

Brown, Wesley, 'Louis Max Nell: Colorado MapMaker' (blz. 47-53).

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

Hier had uw
advertentie
kunnen staan

Voor info:

administratie@caert-thresoor.nl

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**21-24
May
2019**

**Kijkdagen
16-19 May**

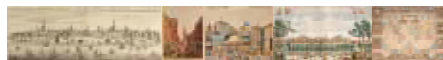
Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Kenaupark 30
2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten
Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841
www.inter-antiquariaat.nl interantiquariaat@chello.nl

BRILL

November 2017
Hardback (xiv, 354 pp.)
ISBN 9789004335998
Price € 149 / US\$ 172
brill.com/msc

July 2017
Hardback (xiv, 280 pp.)
ISBN 9789004345355
Price € 132 / US\$ 152
brill.com/ewcd

Networked Nation

Mapping German Cities in Sebastian Münster's 'Cosmographia'

Jasper van Putten,
Massachusetts College of
Art and Design

In this beautifully illustrated book, Jasper van Putten examines the creation of the city views in this cosmography, considering the evolution of German and Swiss identity over the period of the *Cosmographia's* publication (1544–1628).

Companions in Geography

East-West Collaboration in the Mapping of Qing China (c.1685–1735)

Mario Cams, University of
Macau

In *Companions in Geography* Mario Cams explores the early 18th century mapping of Qing China, one of the largest scientific projects of the early modern world and shaped by the collaboration between European missionaries and Qing officials.

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden;
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
• Zeeland;
• Utrecht;
• overige provincies Nederland.

Antiquariaat
Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 279
1012 WG Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

Internetveilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Tel. London + 44 (0)750 937 0039 / USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlanten
online catalogus met meer dan 2000 items